

Yazma Eser Sahtecilikleri Üzerine Mütevazı Bir Tasnif Denemesi*

Ali Emre Özyıldırım**

Makale Türü / Article Type

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received

22 Aralık / December 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted

9 Mart / March 2026

ATIF© Özyıldırım, Ali Emre. "Yazma Eser Sahtecilikleri Üzerine Mütevazı Bir Tasnif Denemesi". *Yazmabilim* 1/2 (Mart 2026): 1-52.

* Bu makale 28.12.2024 tarihinde FSMVÜ Yazma Eserler Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen İstinsah Kayıtları konulu atölye çalışması kapsamında verdiğim "İstinsah Kaydı Güvenilirliği ve Otantikliği: Sahtekârlıklar, Tahrifat ve Yanlışlıklar" başlıklı konferans metninden hareketle hazırlanmıştır.

** Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ae.aliemre@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8352-3103

İki değerli meslektaşımdan Sami Arslan'a sunumu yazıya dönüştürmem konusundaki ısrarı ve makaleye katkısı; Mustakim Ancı'ya ise meselenin İslam düşünce tarihindeki örnekleriyle ilgili tavsiyeleri sebebiyle müteşekkirim.

Yazar bu makale için çıkar çatışması bildirmemiştir.

Özet

Makalenin temel amacı yazma eser sahteciliklerini çeşitli açılardan ele almak ve sınıflandırmaktır. İslami gelenek içinde üretilen yazma eserler tarih boyunca çeşitli şekilde sahtecilerin müdahalesine maruz kalmıştır. Fakat bir yazma üzerindeki sahtecilik amaçlı müdahaleleri tanımlamak ve bu konuda bir yargıya varmak her zaman için kolay değildir. Çünkü birçok kitap sahibinin başta tashih ve restorasyon olmak üzere farklı amaçlarla ve tamamen iyi niyetle yazmalar üzerinde bıraktığı izler rahatlıkla sahtecilik amaçlı müdahalelerle karıştırılabilir. Dolayısıyla bir sahtecilikten söz edebilmek için failin bu kasıtlı hareket ettiğinden emin olmak gerekir. Bir kitabı olduğundan daha yüksek fiyata satmak, maddi manevi açıdan daha değerli göstermek; ilmî, tarihî, siyasi sebeplerle bazı bilgileri çarpıtmak; illegal şekilde elde edilen kitaplardaki kayıtları kamufle etmek gibi sebepler bazen de psikolojik problemler bu tür sahteciliklerin başlıca motivasyon kaynakları ve amaçlarıdır. Sahteciler nüshanın kayıtları üzerinde, metin kısmında veya cilt, tezhip, minyatür gibi fiziksel özellikleri üzerinde değişiklikler yapabilirler. Bu değişiklikler bazen ekleme, bazen eksiltme, bazen de var olanı tahrif etme şeklinde ortaya çıkabilir. Bir sahtecilikten söz edebilmek için yazma eserdeki bu tür dış müdahaleleri farklı ipuçlarıyla beraber bir bütün hâlinde değerlendirmek gerekir. Mevcut bir nüsha üzerinde bu tür dış müdahalelerle görünür olan sahtecilikler haricinde doğrudan sahtecilik amacıyla üretilmiş nüshalar da vardır. Genellikle sanatsal açıdan etkileyici bir görünüme sahip olan bu tip nüshalar sahteciliğin ayrı bir türünü oluşturur. Bazen de sahteci kişiler yazdıkları bir eseri ilmî, tarihî veya tasavvufi açıdan saygınlığı olan otorite kabul edilen önemli bir isme atfederek dolaşıma sokabilirler veya intihal yoluyla kendilerine mal edebilirler.

Anahtar Kelimeler

Elyazması, Sahtecilik, Kuyudat, Nüsha, Sahte-telif.

A Modest Attempt at a Classification of Manuscript Forgeries

Abstract

The primary aim of this article is to analyze and classify manuscript forgeries from multiple perspectives. Manuscripts produced within the Islamic tradition have, throughout history, been subjected to various forms of intervention by forgers. However, identifying interventions carried out with the intent of forgery and reaching a definitive judgment is not always straightforward. This difficulty arises from the fact that traces left on manuscripts—often for purposes such as correction, repair, or restoration and undertaken in good faith by owners or readers—can easily be mistaken for deliberate acts of forgery. Consequently, any claim of forgery requires reasonable certainty that the intervention was carried out with fraudulent intent. The primary motivations and objectives underlying such forgeries include selling a book at an inflated price; enhancing its material or mystic value; distorting information for scholarly, historical or political reasons; concealing provenance records in illicitly acquired books; and occasionally, psychological factors. Forgers may alter ownership records, manipulate the textual content, or intervene in the manuscript's physical features, such as the binding, illumination, or miniatures. These interventions may take the form of additions, deletions, or deliberate distortions of existing elements. In order to identify a forgery, such external interventions must be evaluated holistically, in conjunction with a range of internal and contextual clues. In addition to forgeries that become apparent through later modifications to an existing copy, there are also manuscripts produced outright with the intention of forgery. These copies, often characterized by an artistically striking appearance, constitute a distinct category of forgery. In some instances, forgers may circulate a work they have authored by falsely attributing it to a prominent figure regarded as an authoritative source in scholarly, historical, or Sufi traditions, or they may appropriate existing works through plagiarism.

Keywords

Manuscript, Forgery, Manuscript notes, Copy, Pseudepigraphy.

محاولة تصنيف متواضعة في تزوير وتزييف المخطوطات

الموجز

يستهدف من هذا المقال هو تحليل وتصنيف ظاهرة تزوير المخطوطات من زوايا متعددة متعددة. وعلى امتداد التاريخ، تعرضت المخطوطات التي أنتجت في ظل التراث الإسلامي لأشكال مختلفة من تلاعب المزورين. إلا أن تحديد التدخلات التي تمت بقصد التزوير والوصول إلى حكم قاطع ليس بالأمر السهل دائماً. ويرجع ذلك إلى حقيقة أن الآثار المسجلة على المخطوطات -والتي غالباً ما تكون لأغراض مثل التصحيح أو الإصلاح أو الترميم، وتُجرى بحسن نية من قبل المالكين أو القراء- يمكن الخلط بينها بسهولة وبين أعمال التزوير المتعمدة. وبالتالي، فإن أي ادعاء بالتزوير يتطلب يقيناً معقولاً بأن التدخل قد تم بنية احتيالية. تشمل الدوافع والأهداف الأساسية الكامنة وراء عمليات التزوير هذه: بيع كتاب بسعر مبالغ فيه؛ تعزيز قيمته المادية أو الروحية؛ تحريف المعلومات لأسباب علمية أو تاريخية أو سياسية؛ طمس قيود التملك (تاريخ الملكية) في الكتب المكتسبة بطرق غير مشروعة؛ وأحياناً تكون الدوافع عوامل نفسية. قد يقوم المزورون بتغيير قيود التملك، أو التلاعب بالمحتوى النصي، أو التدخل في السمات المادية للمخطوطة، مثل التجليد أو التذهيب أو المنمنمات. وتتجلى هذه التدخلات تارة بالزيادة، وتارة بالحذف، وتارة أخرى بتحريف الموجود. ولإثبات وقوع التزوير، يجب تقييم هذه التدخلات الخارجية تقييماً كلياً، جنباً إلى جنب في ضوء طائفة من القرائن الداخلية والساقية. بالإضافة إلى التزويرات التي تظهر نتيجة تعديلات لاحقة على النسخ الأصلية، هناك أيضاً مخطوطات انتجت ابتداءً بقصد التزييف. ووهي نسخ تتسم غالباً بمظهر فني لافت للنظر، وتشكل نمطاً منفرداً من أنماط التزييف. في بعض الحالات، قد يروج المزورون لعمل قاموا بتأليفه من خلال نسبه زوراً إلى شخصية بارزة تعتبر حجة (مصدرًا موثوقًا) في الأوساط العلمية أو التاريخية أو الصوفية، أو الاستحواذ على جهود الآخرين من خلال الانتحال.

الكلمات المفتاحية

المخطوطة، التزوير، قيود المخطوطات، النسخة، الكتابات المنسوبة لغير مؤلفيها / النُحل

Giriş

İnsanlar için maddi ya da manevi bir değeri, önemi veya işlevi olan her şey gibi kitaplar da tarih boyunca her toplumda ve zamanda çok farklı amaçlarla çeşitli sahtekârlıkların malzemesi olagelmiştir. Kitap sahtekârlıkları konusunda İslamiyet'in hakim olduğu kültür coğrafyasında üretilmiş yazma eserlerin de bir istisna olamayacağı açıktır. Dolayısıyla bugüne kadar yaygın ve genel bir tanımlamayla “İslamî yazmalar”, “Oryantal yazmalar” veya “Arap harfli yazmalar” gibi farklı isimler altında ele alınan; bin küsur yılı aşkın bir zaman içinde başta Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere farklı dillerde, çok farklı konularda kaleme alınan eserlerin ve bu eserlere ait nüshaların bir kısmı, doğal olarak zaman içinde çeşitli şekillerde sahteciliklere maruz kalmıştır ki bu tür art niyetli tasarrufları bir yönüyle ve bazı kitaplar için oldukça yaygın olan başta resim olmak üzere sanat eseri sahteciliklerinin bir türevi olarak görmek mümkündür. Bununla beraber hem kodikolojik açıdan farklı boyutlarıyla incelenmesi gereken hem de araştırmacılar için yazmanın otantikliğini bozan bir tür tuzak olması hasebiyle ortaya konacak bilimsel tespit ve yorumları tartışmalı hale getirme potansiyeli taşıdığından üzerinde durulması, konuşulması elzem olan bu meselenin kapsamlı bir tasnife tabi tutulduğunu ve layığıyla ele alındığını söylemek tartışmaya açıktır. Mevcut çalışmalar genellikle meselenin tek bir boyutuna odaklanmıştır.¹ Tabii ki konuyla ilgili olarak bazı örnekleri aşağıda

¹ Meseleyi bazı açılardan kısa ve özlü şekilde ele alan ilk çalışmalardan biri olarak bkz. Richard N. Frye, “Islamic Book Forgeries from Iran”, *Islamwissenschaftliche Abhandlungen Fritz Meier zum sechzigsten Geburtstag*. ed. Richard Gramlich, (Franz Steiner Verlag, 1974), 106-109. Konuyu geniş bir perspektiften farklı kültürlerdeki yansımalarıyla beraber bütünlüklü ve kapsayıcı bir bakış açısıyla ele alma gayretini yansıtan derleme bir kaynak olarak bkz.: *Fakes and Forgeries of Written Artefacts from Ancient Mesopotamia to Modern China*, ed. C. Michel - M. Friedrich, (De Gruyter, 2020). Bu derleme içinde yer alan Françoise Déroche'un, “Fakes and Islamic Manuscripts” yazısı (s. 89-98) ile *Encyclopaedia Iranica* için Francis Richard tarafından 1999'da yazılıp 2015'te güncellenen “Forgeries of Islamic Manuscripts” (<https://www.iranicaonline.org/articles/forgeries-iv/>) [erişim: 10.12.2025] ve Adam Gacek'in öncü çalışması *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*'de (çev: A. Benli - C. Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2. bs., 2023) yer alan “Sahtecilik” maddeleri ansiklopedik kaynaklar olarak anılmalıdır. Özellikle verrâklar tarafından Arapça yazmalar üzerinde gerçekleştirilen sahtecilik faaliyetleri de ana hatlarıyla ele alınmıştır: İsmail E. Erünsal, *İslam Dünyasında Kitap, Kütüphane ve Verrâklar*, Timaş (İstanbul, 2025), 672-675. Arapça yazmalar özelinde sahtecilik ve intihal konusunu çeşitli açılardan tasnif ederek farklı bileşenleriyle etraflı bir şekilde ele alma gayreti taşıyan kitap boyutundaki tek

verilecek olan sadece bir eser veya nüshaya odaklı tekil çalışmalar daha fazladır. Ayrıca yazma eserler, içinde bulunduğumuz modern zamanlarda çeşitli saiklerle farklı kesimler tarafından hâlen talep gören objeler olmaya devam ettikleri için bu tür sahtekârlıkların yazma kitap çağının kapanmasıyla bitmediğini ve çeşitli şekillerde modern zamanlarda ve hatta günümüzde bile devam ettiğine dikkat çekerek meselenin sadece tarihte kalmış bir sorun olmadığına işaret etmek gerekir.

Yazma sahtecilikleri konusunda dört başı mamur bir tasnifin yapılmaması, hem kodikolojik çalışmaların henüz tam bir bilimsel disipline dönüşmemiş olmasıyla, hem sahtecilik probleminin farklı alanlara mensup araştırmacılar için tâli bir mesele olarak görülmesiyle hem de aşağıda gösterileceği gibi nüshalar üzerinde açıkça belli olan tahriflerin bile hangi amaçla ve kimler tarafından yapıldığını tayin etmenin zorluğuyla bağlantılı olmalıdır. Bununla beraber yazma eserlere daha iyi nüfuz edebilmek ve problemi tartışabilmek için kapsayıcı bir tasnif denemesinin faydalı olacağı bellidir.

Nitekim bu yazının da yazma sahteciliklerini bütüncül bir bakış açısıyla tanımlamaya ve çeşitli açılardan tasnif etmeye ve anlamaya yönelik giriş mahiyetinde bir deneme olmanın ötesinde herhangi bir iddiası yoktur. Görsel örnekler genel bir fikir vermek açısından sınırlı tutulmuş ve ağırlıklı olarak Osmanlı sahası yazmaları tercih edilmiştir. Kütüphanelerde burada söz konusu edilecek olan her durumla ilgili çok sayıda örnek bulmak ve meseleyi başta hadis olmak üzere farklı ilim dallarındaki sahteciliklerle ilişkilendirerek ayrıntılı yorum, değerlendirme ve tartışmalar eşliğinde genişletmek mümkündür.

Asıl konuya girmeden önce yazma kitap özelinde sahtecilikten söz edebilmenin ön şartı olan niyet ve kasıt meselesini girişte gündeme getirip kısaca ele almak yerinde olur.

kaynak görebildiğim kadarıyla Mişvahî'nin eseridir:Âbid Süleyman el-Mişvahî, *Et-tezvîr ve'l-intihâl fi'l-mahtûtatî'l-Arabiyye*, Akademiyetü Nâyifi'l-Arabiyye li'l-ulûmi'l-emniyye, Riyad, 2001 / 1422. Bu vesileyle kodikolojik temelli yazma çalışmaları alanında farklı dillerde yazılan makale, kitap ve tez boyutundaki eserlerden oluşan büyük külliyyatın dökümüne yer veren kapsamlı ve sistematik bir bibliyografyanın eksikliğini vurgulamak isterim.

Sahteciliğin Temel Belirleyicisi Olarak Niyet ve Kasıt

Bir sahtecilikten bahsedebilmemiz için bu işi gerçekleştiren fail konumundaki kişinin yazma üzerindeki tasarrufu her neyse bu işi sahtecilik niyetiyle yani bilinçli bir şekilde insanları kandırmak ve yanıltmak amacıyla -eski bir tabirle ifade etmek gerekirse- “amden ve kasden” yapması şarttır. Dolayısıyla *Mecelle*’nin ikinci maddesi olan “bir işten maksat neyse hüküm ona göredir” düşturu doğrultusunda bir yazma sahteciliğine hüküm verilebilmesi için bu işi yapanın mutlak surette bu niyet ve maksatla hareket ettiğinden emin olmak gerekir. Çünkü sahtecilik olarak değerdendirebileceğimiz eylemler, bunların görünme biçimleri ve ortaya çıkan sonuçlar başka amaçlarla ve iyi niyetle yapılmış bazı uygulama ve müdahalelerin birebir aynısı olabilir. Geçmişe dönüp bu işi yapanı sorgulamak da mümkün olamayacağına göre bizi şüpheye düşüren durumun bir sahtecilik olup olmadığını anlamak için aceleci olmayıp ancak farklı ipuçlarını beraberce değerdendirerek bir sağlama yaptıktan sonra kesin hükme varmak veya sadece şüphemizi bir ihtimal olarak ifade etmekle yetinmek gerekir.

Bu hassas durumu daha iyi açıklayabilmek için birisi kitabın fiziksel özellikleriyle diğeri ise kayıtlarla ilgili yani mahiyeti farklı iki senaryo (kurmaca örnek) üzerinden konuya açıklık getirmek faydalı olacaktır.

1. Sözelimi hattından, kâğıdından, metnin dilinden ve konusundan 18. yüzyıla ait olduğu kesin olan ama müellifi belirsiz, ciltsiz, tezhipsiz ve tarihsiz bir eserin eldeki nüshasına sonradan profesyonelce klasik 16. yüzyıl cildi eklendiğini ve aynı döneme ait bir tezhip yaptırıldığını, dolayısıyla cilt ve tezyinî unsurlar bakımından nüshanın telif ve istinsahından daha eskiymiş gibi bir algı oluştuğunu düşünelim. Bu durumda cildi ve tezhibi yaptıran kişi acaba başkalarını kandırma ve eskilik algısı üzerinden bir çıkar elde etme amacı gütmüş müdür sorusunu sormak gerekir. Eğer cevabımız tartışmasız şekilde evetse bir sahtecilikten söz edebiliriz, fakat emin olmak ve böyle bir hüküm verebilmek için kesinlikle başka delillere ihtiyacımız olacaktır. Çünkü bu nüsha zengin bir kitap meraklısına ait olabilir ve bu kişinin, tamamen şahsî zevki doğrultusunda ve kendi kütüphanesinde saklamak üzere malik olduğu yazmaya böyle bir cildi ve tezhibi uygun görmesi muhtemeldir; hatta kendi tercihi de olmayabilir; kitabını verdiği mücellit ve müzehhibin gayet iyi niyetle böyle bir iş çıkarması mümkündür. Sadece koruma ve restorasyon amacıyla bir

cilt yapılmış olması da muhtemeldir. Doğal olarak bu durumda cildi ve tezhibi yaptıran kitap sahibini sahtecilikle suçlamak doğru olmayacaktır.

2. Çok fazla örneği olduğu üzere bir yazmanın zahriyesinde nüshanın müellif hattı olduğuna dair not bulunduğunu, fakat nüshanın farklı gerekçelerle müellif hattı olamayacağından emin olduğumuzu varsayalım. Bu durumda da söz konusu notu ekleyen kişinin bunu sahtecilik amacıyla yaptığından emin olamayız. Belki bu notu yazan kişi ehil değildir, bilgisi yetersizdir ve zihnindeki hatalı verilerden hareketle hem de samimiyetle yazmanın müellif hattı olduğuna inanarak notu kendisi için eklemiştir, yani kitabın maddi değerini haksız şekilde yükseltmek ve kimseyi kandırmak gibi bir amacı yoktur; ya da bu notu aslında başka bir kitabın üzerine yazacakken bir karışıklık, bir hata sonucu yanlış kitaba yazmıştır. Dolayısıyla “cehlen” veya “sehven” yapılan müdahalelerden hareketle bu kişileri sahtekâr; yapılan işi de sahtecilik olarak yaftalamak ve nitelemek doğru olmayacaktır. Cehalet ve sehivde, bilinçli bir kandırma ve yanıltma amacı yoktur.

Bu iki hayalî örnek dışında hat sanatı özelinde bazı uygulamalara da bu vesileyle işaret etmek gerekir. Aşağıda ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı gibi meşhur hattatlar tarafından istinsah edilen eserlerin benzerlerini üretmenin maddi açıdan en fazla kazanç getiren sahtecilik yollarından biri olduğu biliniyor. Bununla beraber hat sanatı geleneğinde var olan taklide dayalı meşk usulü sebebiyle özellikle büyük hattatların yazdığı eserlerin öğrencileri tarafından zaman zaman imza da dâhil olmak üzere talim amaçlı birebir kopyalanmasının bu konuda bir tereddüt yaratabileceği fakat gelenek dairesinde halisane niyetle yapılan bu tip talimlerin doğal olarak sahtecilik sayılamayacağı açık olmakla beraber arada ince bir çizgi bulunduğuna daha önce F. Déroche, F. Richard, A. Gacek gibi farklı isimler tarafından dikkat çekilmişti. Gerçi bu konu kitap boyutundaki eserlerden ziyade levha, kıta ve murakka tarzındaki çalışmalar için geçerlidir.² Yine de risale boyutundaki bazı kitapçıklar veya mushaf yazmaları söz konusu olduğunda benzer durumlarla karşılaşmak mümkündür. Aynı şekilde bazen sipariş üzerine yazılan prestijli kitapların meşhur bir hattatın gözetiminde kolektif bir çalışmayla tamamlanması sebebiyle ortaya

² Konuyla ilgili olarak bkz. Uğur Derman, “Türk Yazı Sanatında İcazetnameler ve Taklid Yazılar”, *VII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 25-29 Eylül 1970 Kongreye Sunulan Bildiriler) II. Cilt*, (TTK, 1973), 717-8; Savaş Çevik, “Hat Sanatında Eğitim ve Meşk”, *Lâle 2*, (2020): 115.

çıkabilecek şüpheli durumlardan hareketle de sahtecilik hükmü vermenin doğru olmayacağı vurgulanmalıdır.

Sahteciliğin ön şartı olan niyet ve kasıt problemine kısaca değindikten sonra yazının esas konusu olan sahtecilikleri tasnif meselesine geçilebilir. Konu sahtekârlık eylemini gerçekleştirenleri yani işin faillerini başlangıç noktası kabul ederek genelden özele, soyuttan somuta doğru daralan iki farklı kıstastan hareketle ele alınacaktır.³ (i) Amaçlar, (ii) yöntemler ve eylemler. Sahtecilik peşindeki kişinin önce zihnindeki bir amaç doğrultusunda bu işe giriştiği, sonra bu işi kendince belirlediği bir usule uygun şekilde kuvveden fiile çıkarmak istediği ve nihayet yapıp ettikleriyle yani eylemiyle zihnindeki pratiğe dökerek arzu ettiği şekilde bir sahteciliği gerçekleştirdiği varsayılabilir. Tabii her hâlükârda bu işi yapan kişi eserin veya nüshanın çeşitli yerlerinde kendisini ele verecek izler de bırakacaktır. Dolayısıyla konunun yöntemler açısından tasnifi aynı zamanda kullanılan yöntemin eser ve nüsha üzerinde ne şekilde bir eyleme dönüşerek görünür olduğunu da kapsayacağından her duruma uygun olarak verilecek örnekler ikinci tasnif içinde yer alacaktır. “Amaçlar” başlığı altındaki tasnifle “neden”, “yöntemler ve eylemler” başlıklı tasnifle de “nasıl ve ne şekilde” sorularına cevap verilmiş olacaktır.

I. Amaçlar Açısından Yazma Sahtecilikleri

İlk olarak sahtecilik işini gerçekleştirenlerin amaçları ve dolaylı olarak kimlikleri üzerinden bir sınıflandırmayla başlamak isabetli olur. Çünkü yukarıda ifade edildiği gibi bir sahtecilik hükmü verebilmek için şart olan unsur “kasıt”tır. Acaba failer hangi amaç doğrultusunda kasten insanları yanıltmak için bu tür işlere tevessül ediyorlardı? Bu soru bizi aynı zamanda, her ne kadar doğrudan konumuz değilse de, sahtekârların kimliklerini ve ruh hâllerini tayin konusunda tahminler yapmaya da götürecektir.⁴ Yazma sahteciliklerine imza atanlar ne tip insanlardı, hangi meslek gruplarına, hangi sınıfsal zümrelere mensuplardı

³ Elbette böylesine karmaşık ve çok boyutlu bir meselede farklı tasnifler mümkündür. Mesele konuyu kitap boyutunda bir çalışmayla ele alan Mişvâhî tezyif, tezvîr ve intihal başlıklarıyla üçlü bir tasnif önermiştir. Mişvâhî, *Et-tezvîr ve'l-intihâl fi'l-mahtûtatî'l-Arabiyye*, 11 vd.

⁴ Mişvâhî'nin benzer sorulara farklı kıstaslardan hareketle verdiği cevaplar için bkz. Mişvâhî, *Et-tezvîr ve'l-intihâl fi'l-mahtûtatî'l-Arabiyye*, 103-160.

veya nasıl bir motivasyonları vardı, hangi psikolojik dürtüler onları bu işe sevk ediyordu? Her şeyden önce yazma sahteciliklerini faillerin amaçları üzerinden tasnife tabi tutmaya çalışırken bu tip sorulara ancak tarihî kaynaklarda yer alan bazı anekdotlardan ama daha çok tahminlerden hareketle cevap verilebileceğini itiraf etmek gerekir. Zira yazmalar üzerinde sahtecilik yapanların ilk ağızdan itiraflarını okuyabileceğimiz kaynaklar herhalde çok azdır. Yine de bazı kadı sicillerinde veya mahkeme kayıtlarında belge değeri taşıyan detaylara rastlama ihtimalini gözden uzak tutmamak gerekir. Kroniklerden, biyografik, bibliyografik, ansiklopedik eserlerden, muhadarat tarzı hikâye külliyatlarından hatta divan ve mesnevilerden kitap sahtecilikleri hakkındaki anekdotları veya imaları derlemek için mesai harcamak belki zahmetli ama son derece faydalı olurdu.⁵

Bu kısa girişten sonra yazma sahteciliklerini faillerin amaçları ve kimlikleri bakımından tasnife geçebiliriz.

A. Maddi Menfaat Elde Etme Amacıyla Sahtecilik

Bazı yazma eserlerin geçmişten günümüze çeşitli sebeplerle zaman içinde yüksek meblağlara alınıp satılan bir ticari obje haline geldiği, ayrıca başta padişah ve saray erkânı olmak üzere elit kesim için bir prestij aracı olarak işlev gördüğü çok iyi bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla yüzyıllar içinde İslam dünyasının günümüz de dâhil olmak üzere her devrinde ve her köşesinde yazma kitaplara ait bir piyasa oluştuğu muhakkaktır. Konuya Osmanlı özelinde bakacak olursak modern öncesi dönemlerde İstanbul, Bursa, Edirne gibi şehirlerdeki sahaf çarşılarının kitap piyasasının en önemli merkezleri olduğu söylenebilir. Maddi durumu yerinde olan ve bir kısmı daha sonra vakıf ve kütüphane kurucusu olarak karşımıza çıkacak olan kitap meraklıları, ilmiye mensupları, saray erkânı, devlet yöneticileri ve 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar giderek artan oranda Avrupalı seyyah, tüccar, kitapsever, koleksiyoner ve âlimler yazma piyasasının kayda değer alıcıları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶ Dolayısıyla konuya nüfuz edebilmek açısından sadece sahtecilerin değil kitap

⁵ Erken dönemlere ait birkaç kısa hikâye için bkz. Frye, “Islamic Book Forgeries from Iran”, 106-107; Erünsal, *İslam Dünyasında Kitap, Kütüphane ve Verrâklar*, 673-675.

⁶ Osmanlı dönemi kitap ticareti hakkında kapsayıcı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kitap Ticareti Sahafılar ve Kitapçılar*, (Timaş, 2021), 81-149.

okur ve alıcılarının da beklentileri, refleksleri ve davranış kalıplarını hesaba katmak gerekir. Özellikle

- meşhur usta hattatların kaleminden çıkan,
- erken tarihte istinsah edilen,
- müellif hattı olan,
- metnin müellifle bağlantısını göstermek için eklenmiş semâ, mukabele vs. kayıtlar taşıyan
- cilt tezhip, minyatür ve kâğıt gibi fiziksel unsurlar bakımından bir prestij gösterisi ortaya koymak amacıyla özel olarak üretilen,
- nüshası tek veya çok nadir olan,
- alanında otorite sahibi saygın bir âlim, sufi veya şair tarafından telif veya istinsah edilen,
- kayıp olduğu düşünölen yani adı var kendi yok hükmünde olan, bilinmeyen
- herhangi bir eksikliği ve hasarı olmayan, tam ve temiz olan

yazmalar her zaman ve her dönemde emsallerine göre yukarıda anılan seçkin ve meraklı kesim tarafından daha çok talep görmüş, daha yüksek paralarla alıcı bulagelmiştir. Dolayısıyla herhangi bir nüshada aslında olmayan bu özelliklerden birini varmış gibi gösterme kastıyla yapılan sahtecilikler genellikle eldeki yazmayı daha yüksek bir ücret karşılığında satma amacına matuftur. Tahmin edileceği üzere bu amaçla sahtecilik yapanlar profesyonel veya amatör kitap satarak maddi gelir elde etme gayreti taşıyanlardır; yani kitapçılar, sahaflar, bazı durumlarda müstensihler, tarihî eser ticareti yapanlar veya bir şekilde sahip olduğu kitabı yüksek fiyata satmak isteyen her meslekten kiřiler⁷...

B. İlmî Bilgiyi, Tarihî Gerçekleri Çarpıtma Amacıyla Sahtecilik

Bilindiği gibi kitaplar herhangi bir konuda ihtiva ettikleri bilgiler, hükümler, yaklaşımlar ve yorumlar bakımından yüzyıllar boyunca temel referans kaynağı

⁷ Abbasilerden itibaren kitap istinsahı ve ticaretiyle uğraşan, bir anlamda piyasayı elinde tutan verrâkların erken dönem “gayrimeşru” faaliyetler içinde yer aldıkları bilinmektedir: İsmail E. Erünsal, *İslam Dünyasında Kitap, Kütüphane ve Verrâklar*, 672-675.

olarak kullanılmıştır. Hatta otorite olarak kabul edilen bir müellif tarafından yazılan bazı eserler kanonik metinler olarak kabul edilmiş, tartışma ve polemiklerin odağında yer almıştır. Dolayısıyla her türlü ilmî, dinî, tasavvufî, siyasi, mezhepsel, ideolojik vs. düşünceler ve iddialar, ilmî yetkinliği herkes tarafından kabul edilmiş bir isim tarafından yazılan temel bir otorite metin hâlinde vücut bulduğu ve bu metne referansla yazılan farklı türden eserlerle halka halka genişleyip geliştiği gibi aksi yöndeki iddialar da ya tevil yoluyla ya da güçlü bir karşı-metinle ortaya konmakta ve cevaplanmaktaydı. Bu noktadan hareketle tarih boyunca bu tür bazı eserlerin ve bu eserlere ait yazma nüshaların, ihtiva ettikleri bilgiler, yorumlar ve hükümler sebebiyle sahteciliklere malzeme olduğu görülmektedir.⁸ Bu sahtecilikler

- alanında otorite olarak kabul gören bir kişiye yazmadığı bir metin izafe etme veya
- müellifi meşhur olsun olmasın herhangi bir eserin metni üzerinde değişiklikler yapma

şeklinde tezahür edebilir. Bu tip sahtekârların amacı ilk durumda herhangi bir konudaki düşüncelerini yaygınlaştırmak ve meşrulaştırmak için yetkin bir ismi paravan kılma yani o ismin arkasına saklanma çabasıdır ki bu durumda sahtekârlığı yapan doğrudan metnin müellifi de olabilir. Böyle yaparak kendi yazdığı bir metni başkası adına dolaşıma sokmaktadır. İkinci durumda ise amaç, bu ihtimale ilaveten çeşitli gerekçelerle işlerine gelmeyen bilginin okunmasını, yayılmasını ve dolaşımını engelleme gayretidir. Tahmin edileceği gibi bu tür sahteciliklere girişenler ilmî, veya mezhepsel konularda saplantısı olan yarı âlimler, insanları siyasi ve ideolojik gerekçelerle kendi düşünceleri doğrultusunda yönlendirmek isteyen provokatörler veya kendilerince yanlış olan bilginin yayılmasını istemeyen kişiler, belki bazı durumlarda siyasi otoriteye bağlı olarak hareket eden resmî görevliler olabilir. Bazı örneklerde metinde gayriahlaki veya müstehcen olduğu düşünülen cümle ve kelimelerin değiştirilmesi yoluyla yapılan müdahalelerin de esasen bu bağlamda bir sahtecilik olup olmadığı tartışmaya açıktır. Dolayısıyla bu tür sahtekârlıkları bazen bir tür sansür olarak görmek ve sansür-sahtecilik ilişkisini tartışmak mümkündür.

⁸ Bu tür sahteciliklerin Batı dünyasındaki kökleri ve örnekler üzerinden tahlili, kapsamlı ve etkileyici şekilde ele alınmıştır: Anthony Grafton, *Sahtekârlar ve Eleştirmenler: Batı İlim Dünyasında Yaratıcılık ve Düzenbazlık*, çev. Ahmet Can Ay, (İz, 2022).

C. Takibattan ve Cezadan Kurtulma Amacıyla Sahtecilik

Tarih boyunca birçok kitabın genellikle dinî, mezhepsel, siyasi, ideolojik ve bazen de ahlaki sebeplerle çeşitli iktidar ve güç odakları tarafından genellikle otoritelerine zarar vereceği düşüncesiyle “tehlikeli” görüldüğü bilinmektedir.⁹ Bir tür “yasaklı” kitap diyebileceğimiz bu eserlere sahip olanlar da zaman zaman hukuki ve idari açıdan takibata uğrama ve ceza alma riskiyle karşı karşıya kalabilirler veya böyle kitaplara el konabilir. İşte bu tip kitapların sahipleri bir çeşit savunma mekanizması geliştirerek kitaplarda yer alan sakıncalı isimler, bölümler ve ibareleri görünmez kılıp takibattan kurtulmak veya kitaplarını kaybetmemek amacıyla nüsha üzerinde çeşitli tasarruflarda bulunabilirler. Bunlar esasen tehlikeli kabul edilen bölüm, kayıt veya ibarelerin çeşitli şekillerde sansürlenmesi ve bazen de değiştirilmesi anlamına gelir.

Bu başlık altında söz edilmesi gereken ikinci bir durum ise bir kütüphaneden veya şahıstan çalınan, bazen de ödünç olarak alınıp geri verilmeyen kitaplar üzerindeki sahtecilik amaçlı tasarruflardır. Başta vakıf kütüphaneleri olmak üzere resmî, özel veya şahsi kitaplıklardan usulsüz olarak bazen satmak bazen de sahiplenmek amacıyla kitap çıkarılması örnekleri bilinen ve günümüzde de rastlanabilecek bir durumdur. Bu işi bizzat yapan kişinin usulsüz ve hukuksuz işi görünmez kılmak için ilgili kayıt ve mühürleri yok etmeye çalışması şüphesiz bir sahtecilik olup suçtan ve cezadan kurtulma amacına matuftur. Bununla beraber yüzyıllar içinde çeşitli vesilelerle kütüphanelerden ve şahsi koleksiyonlardan binlerce kitabın tasfiye ya da satış gibi farklı legal sebeplerle de piyasaya çıkmış olabileceğini unutmamak gerekir.

D. Psikolojik Problemler, Takıntılar, Kıskançlıklar ve Hırslar Sebebiyle Sahtecilik

Kitap sevgisi ve merakının ileri derecesi bir tür bağımlılık kabul ediliyor. Bibliyofili tabir edilen kitap muhabbetinin ifrat seviyesine varması da bibliyomani yani kitap çılgınlığı diye adlandırılıyor. Câhiz'den (ö. 255/869) Ali Emirî Efendi'ye (ö. 1924) kadar birçok âlim, edip ve devlet adamı şüphesiz bu kategori içindedir.

⁹ Konu, yakılan “sakıncalı” kitaplar bağlamında Osmanlı tarihinden örneklerle ele alınıp tartışılmıştır: Hakan Karateke, “Hangi Kitapları Yakmalı? On beşinci ve On altıncı Yüzyıllarda Osmanlı Ülkesinde Kitap Yakma Hadiseleri”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, haz. Tülay Artan-Hatice Aynur, (Dergâh, 2022), 665-707.

Kitapları bilinçli şekilde kullanan ve saklayan bu gibi isimlerin yanında tarih boyunca adlarını dahi bilmediğimiz ilmî, edebî, siyasi açıdan ciddi bir vasfı ve kaygısı olmayan binlerce koleksiyoner, bibliyofil ve bibliyomanın varlığı da bir gerçektir.¹⁰ Bu tür takıntısı olan, belki psikolojik sorunlarını kitaplar üzerinden gideren kimselerin de sahtecilik işlerine girişebileceğini, yazmalar üzerinde iz bıraktığını tahmin etmek zor değil. Mesela herhangi bir kitabın daha önceki sahiplerine ait kayıtlara tahammülsüzlük, nadir bulunan veya eski tarihli bir kitaba sahip olma hırsı, egosantrik kişilik bozuklukları, kendi yazmalarının önemi üzerinden yakın çevresine nispet yapma, bu sayede kendini değerli ve önemli hissetme dürtüsü gibi psikolojik takıntılar veya metin içinde geçen ve hoş gitmeyen her türlü fikir ve ibareyi, bir takibat ve ceza korkusundan değil de kabullenmeme sebebiyle görünmez kılma çabası olarak sansürleme veya değiştirme bu tür tasarruflara örnek olarak verilebilir. Bu şekilde nüshalara müdahale edenlerin yaptığı işi sahtecilik olarak tanımlamanın isabetli olup olmadığı tabii ki bazı açılardan tartışmaya açıktır ve gerçek maksadını hiçbir zaman bilemeyeceğimiz fail konumundaki kişiye göre değişebilir. Bununla beraber herhangi bir ilmî veya ideolojik kaygıdan değil, sırf hastalıklı psikolojik veya duygusal sebeplerle yazdıklarını başka müelliflere izafe ederek bir tür tatmin yaşayanların yaptıklarını şüphesiz açık bir sahtekârlık olarak görmek mümkündür.¹¹

Bu başlık altında son olarak muhtemelen rekabet ve kıskançlık gibi psikolojik takıntılarla bir müellifin yazdığı eseri kendi adına sahiplenerek, yani çalarak, piyasaya sürme, dolaşıma sokma yoluyla yapılan sahtecilikleri de anmak gerekir.

¹⁰ Osmanlı sahasındaki farklı kitapsever ve koleksiyoner profilleri hakkında bilgi edinmek açısından önemli yazıların yer aldığı bir derleme olarak bkz. Tülay Artan-Hatice Aynur (hzl.), *İtibar ve İhtiras, Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları*, (Dergâh, 2022). Özellikle devletlu olmayan “sıradan” meraklılar için s. 435 vd.

¹¹ “Basit bilindik türden sosyal ve profesyonel hırsların”, “başkalarının kandırıldığını görmekten elde edilen sadist zevkin”, aşırı sevgi ve nefretin bu tür sahteciliklerin arkasında yatan psikolojik ve duygusal sebepler arasında olduğu, sadece zayıf ve bilgisiz insanların değil erdem sahiplerinin yani âlim vasfı taşıyanların, hatta bu tür faaliyetleri kınayanların bile benzer işler yaptıkları Batıdaki örnekler üzerinden kayda geçirilmiştir. bkz. Grafton, *Sahtekârlar ve Eleştirmenler*, 60-73. Benzer insani durumların şüphesiz her kültür ve coğrafyada yansımaları vardır.

II. Yöntemler ve Eylemler Açısından Yazma Sahtecilikleri

Yazma sahtecileri hangi yol ve yöntemleri kullanarak ve bu yöntemleri hangi eylemlerle kuvveden fiile geçirerek insanları kandırmaya çalışıyordu? Muhtemel cevapları, bazen bir eserin “gerçek” olup olmadığını anlamak bazen de elimizdeki yazma nüshalar üzerinde görebileceğimiz konuyla ilgili somut alâmetlerin arka planını fark etmek ve nüshanın otantikliğini sorgulamak için bilmemiz, en azından düşünmemiz gerekir. Bu bölümde özellikle yöntem-eylem birlikteliğini ayırma yoluna gidilmemiştir. Nitekim eylemi görmeden bir yöntemden bahsedemeyeceğimiz gibi eyleme dönüşmemiş bir yöntem de ancak faraziyeden ibaret kalacaktır.

Yazma kitaplar söz konusu olduğunda sahtecilik yöntemlerini temelde iki başlık altında ele almak mümkündür: (i) Doğrudan bir eserle/telifle bağlantılı olanlar ve (ii) herhangi bir eserin nüshasını ilgilendirenler.

Aşağıda bu yöntemler hakkında kısa bilgiler verilirken hangi eylemlerin ne şekilde ortaya çıktıkları bu yöntemlerin eser veya nüsha üzerinde nasıl görünür oldukları birkaç örnekle gösterilip yukarıda sıralanan amaçlardan hangisinin ihtimal dahilinde olduğuna işaret edilecek; konu, mümkün merteye, bütüncül ve özlü bir şekilde ele alınacaktır. Her başlık altında söz konusu sahtekârlığın ne şekilde anlaşılıp ispatlanabileceği ve araştırmacıların şüphelerini hangi noktalarda toplaması gerektiğine de -bu mesele müstakil bir yazı konusu olmayı hak etmekle beraber- kısaca işaret edilecektir. Ele alınan konular için ayrıntılı yorumlar eşliğinde çok sayıda örnek verilebilirse de makale sınırlarını aşmamak için meselenin derli toplu bir şekilde işlenmesi hedeflenmiştir.

A. Eser/Telif Sahtecilikleri (İzâfe-İddia-İntihal)

Bu tür sahtecilikler temelde insanları kandırmak ve yanıltmak amacıyla daha önce var olmayan bir metni kaleme alıp başka bir müellife izafe ederek piyasaya sürmek yani telif uydurmak (*pseudepigraphy*), bazı nakiller eşliğinde mevcut olmayan düzmece bir eserin varlığını iddia etmek bazen de intihal yoluyla metni sahiplenmek, bir anlamda var olan metne yeni bir müellif uydurmak suretiyle gerçekleşir.

1. İzafe: Eski Tarihli Telif Uydurup Başka Bir Müellife Yükleme

Yukarıda Batıdaki örneklerinin Grafton tarafından detaylı şekilde ele alındığına işaret edilen bu tür sahtecilikler doğrudan bir telifin metniyle ilgilidir. Bu tür eylemleri evrak sahteciliğine benzetmek mümkündür. Sözelimi siyasi otorite sahibi olan padişaha bazı hükümleri izafe etmek amacıyla sahte fermanlar üretilmesi, ya da geçmiş tarihli olayları çarpıtma amacıyla eskiye dönük sahte belgeler, sahte mektuplar hazırlanması ile anlatacağımız yöntem arasında paralellikler kurulabilir.¹² Söz konusu durum genellikle bizzat sahteciliği yapan kişi tarafından yazılan, bazı durumlarda da başka bir kişinin kaleminden çıkan bir metnin o sırada artık ölmüş olan ve genellikle herkes tarafından tanınan bir müellife aitmiş gibi sunulmasıdır ki zaman içinde görünürdeki müellif meşhur olduğu için bu eserin farklı nüshaları dolaşıma girerek yayılmaya başlar. Yukarıda ilmî bilgiyi, tarihî gerçekleri çarpıtma gayesiyle alanında otorite kabul edilen bir isme aslında yazmadığı bir metnin atfedilebileceği söylenmişti. Dolayısıyla böyle bir sahtecilikte amaç genellikle gerçek müellifin kendisini gizleme arzusundan ziyade yazdığı metni ünlü bir isme, tabir yerindeyse yamayarak daha popüler hale getirme çabasıdır. Tabii yukarıda bahsedilen psikolojik dürtülerin de bazı durumlarda bu tür sahteciliklerin sebebi olabileceği söylenebilir. Bu tür bir sahteciliğin çeşitlemeleri de mevcuttur. Mesela müellifi pek tanınmayan bir metin çok meşhur bir isme aitmiş gibi sunulabilir. Bu durumda metni telif eden kişi bizzat sahteciliği yapandan farklı, bazen meçhul bir kişi olabilir.

Bu tür sahteciliklerin erken Abbasî dönemine uzanan bir geçmişi vardır.¹³ Bununla beraber İslam düşünce tarihinde özellikle başta Aristo olmak üzere eski Yunan filozofları etrafında, bir kısmı tercüme üzerinden aktarılan sahte literatür külliyyatı içindeki eserler bu konuda ilk akla gelen en çarpıcı örneklerdir. Pseudo-Aristotelesçi külliyyatın irili ufaklı yaklaşık otuz eserden oluştuğu fakat bunların yedisinin İslam düşüncesi üzerinde ciddi bir tesir meydana getirdiği bilinmektedir.¹⁴

¹² Evrak sahtecilikleri hakkında farklı örnekler ve sınıflandırmalar için bkz. Bilgin Aydın-İshak Keskin, “Osmanlı Bürokrasisinde Evrak Sahteciliği, Diplomatik ve Diplomatika Eğitimi”, *Osmanlı Araştırmaları* 31, (2008): 197-228.

¹³ Erünsal, *İslam Dünyasında Kitap, Kütüphane ve Verrâklar*, 672-3.

¹⁴ Bu yedi eser ayrıntılı tahliller ve yorumlar eşliğinde ele alınmış, sahtecilerin muhtemel kimlikleri kısaca tartışılmıştır. Mahmut Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, (Ekin, 1983), 282-302.

Benzer şekilde Fârâbî'ye (ö. 339/950) nispet edilen bazı eserlerin kendisine ait olamayacağı tartışılmış ve ispatlanmış,¹⁵ Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Nasihâtü'l-mülûk* adlı eseri üzerindeki şüpheler de çeşitli çalışmalara konu olmuştur.¹⁶ Bu örnek bazı durumlarda meşhur bir müellifin var olan eserine kısmi eklemeler yapılabileceğini de göstermektedir. Yine benzer bir durum Mevlânâ'ya (ö. 672/1273) izafe edilen *Mesnevî*'nin yedinci cildi için de söz konusudur. Erken tarihlerden itibaren aralarında Mevlevîlerin de bulunduğu birçok kişinin kafasını karıştıran yedinci cilt meselesi bu açıdan en ilginç örneklerden biridir.¹⁷ Feridüddin Attar'a (ö. 618/1221) aslında yazmadığı çok sayıda eser atfedildiği ve bu eserlere ait nüshaların zaman içinde giderek yaygınlaştığı bilinmektedir.¹⁸ Özellikle cifr ve havas tarzı eserleri her açıdan saygın âlimlere izafe ederek meşrulaştırma gayreti de aynı yöntemin sonucudur ve İslam tarihinde çok sayıda örneği vardır. Kütüphanelerde çokça nüshası yer alan Cafer-i Sâdık'a (ö. 148/756) atfedilen *Kitâbu'l-cifr* veya İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) yazdığı söylenen *eş-Şeceretü'n-Nu'mâniyye fî Devleti'l-Osmâniyye* çok sayıda örnek arasında akla ilk gelen metinlerdir.

Bu tür müellife aidiyeti şüphe taşıyan sahte metinlerin sıhhatini ortaya koymak için yapılan çalışmaların tarihi oldukça geriye gitmektedir. Yukarıda anılan pseudo-Aristotelesçi külliyyatın, Helenistik gelenekte özellikle şârihler tarafından sorgulanma refleksi tercüme yoluyla İslam dünyasına da yansımıştır. Mesela Fârâbî, Aristo üzerine çalışanların öncelikli olarak "kitapların ona ait olup olmadıklarının doğruluk derecesi"ni tespit etmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁹

¹⁵ M. Cüneyt Kaya, "Şukûk alâ Uyûn: Uyûnü'l-mesâil'in Fârâbî'ye Âidiyeti Üzerine", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012): 29-67.

¹⁶ Patricia Crone, "Did al-Ghazali Write a Mirror for Princes? On the autorship of Nasihat al-müluk", *Jerusalem Studies on the Arabic and Islam* 9, (1987): 167-191; Alexey Khismatulin, "A Literary Fake in the Islamic Middle Ages: New Evidences to the Problem of Authenticity of the Second Part of the Nasihat al-Muluk by al-Ghazzali", *900. Vefat Yılında İmam Gazzâlî*, (MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2012), 493-503.

¹⁷ İsa Çelik, "Mevlânâ'nın Mesnevi'sinin Yedinci Cildi Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 20 (2002): 85-98.

¹⁸ Nazif Şahinoğlu, "Attar, Feridüddin", *TDVİA* 4, (1991), 97-98.

¹⁹ İlgili kaynaklar için bkz. Mustakim Arıcı, "Temel Problemler Ekseninde Tasnifü'l-ulûm ve Enmüzecü'l-ulûm Literatürleri", *İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi*, ed. M. Arıcı, (Klasik, 2019), 39.

Modern dünyada bu tür şüpheler tenkitli metin çalışmalarının bir parçasıdır. İster bir sahtecilik ürünü olsun ister bir karışıklık veya sehiv sebebiyle olsun bir metnin gerçek müellifini tespit etmenin farklı ilmî metotları vardır. Mümkünse farklı nüshalarla mukayese, bibliyografik ve biyografik kaynakların tahlili; metnin, müellifin diğer eserleriyle her açıdan karşılaştırmalı şekilde bir bütün olarak okunması, yani aynı yazarın diğer eserlerine muhteva bakımından arzi ilk akla gelen yöntemlerdir. Bütün bunlara ilaveten özellikle müellifin yaşadığı zamanla sahte üretimin ortaya konduğu zaman arasında ciddi bir fark varsa filolojik ve üslupbilimsel (stilistik) değerlendirmeler ve çözümlemeler yoluyla en sağlam ipuçlarının elde edilebileceği de bir gerçektir.²⁰

2. İddia: Hayal Mahsulü Bir Eserin Varlığını Savunma ve Nakillerde Bulunma

Bu bağlamda başka bir yöntemden de söz etmek gerekir. Bazen sahteciler yukarıdaki örneklerden farklı olarak hiçbir nüshası elde olmayan bir yazma eseri doğrudan veya dolaylı olarak gördüklerini fakat eserin bir şekilde kaybolduğunu iddia edip bu mevhum eserden kısmen nakillerde bulunabilir, bazen de eserin tamamını kopyaladıklarını iddia ederek sözde tam metni aktarabilirler. Bu durum Batı literatüründe “erişilmez bir yerde bulunan ve kopyalandıktan sonra kaybedilen nesnemotifi” olarak kabul edilmektedir.²¹ Aslında ortada görülebilecek gerçek bir nüsha olmadığı için böyle bir sahtecilik bu yazının doğrudan konusu değilse de böyle bir iddiayla ve nakil olduğu söylenerek üretilmiş nüshaların varlığından söz etmek mümkündür. Dolayısıyla bu tür sahtecilikleri hatırlamak meseleyi bütüncül açıdan ele almak açısından isabetli olur. İlginç bir örnek İdil-Ural bölgesi Tatarlarına ait tarihî bir kaynak kabul edilen ve *Cafer Tarihi* olarak bilinen kitabın hikayesidir.²² Polemiklere konu olan, yakın tarihimize ait benzer bir örnek de II. Abdülhamid’in (s. 1876-1909) sözde hatıralarıdır.²³ Son olarak bu

²⁰ Salahattin Polat, *Metin Tenkidi*, (İFAV, 2015), 188 vd.

²¹ Grafton, *Sahtekârlar ve Eleştirmenler*, 28.

²² Dinçer Koç, “Türk Tarihinin Sahte Bir Kaynağı: Cafer Tarihi ve Orta İdil Boyunun Moğol İstilasına Öncesi Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı*, Ed. Bülent Bayram, (Kırklareli Üniversitesi, 2014), 366.

²³ Ali Birinci, “Sultan Abdülhamid’in Hatıra Defteri Meselesi”, *Divân İlmî Araştırmalar* 19, (2005): 177-194.

tür kandırmacaların Cumhuriyet dönemine yansıyan güncel örnekleri olarak Rabia Hatun'un şiirleri ve etrafındaki tartışmaları akla getirmek mümkündür.²⁴ Son iki örneğin detayları ve sahteciliklerin ifşası geçmişteki benzer olaylara ışık tutması açısından önemlidir. Bu tür sahtecilikler bazen geçmişe dönük tarih kurgulayarak ulus-devlet temeli oluşturma, bazen tarihî gerçekleri çarpıtma, bazen de şahsi hırsları tatmin gayesine hizmet edebilir. Bununla beraber kayıp bir yazmadan nakledildiği söylenerek yayımlanan metinlerin her zaman için bir sahtecilik şüphesiyle ele alınması gerekmez. İlmî açıdan titizliği ve dürüstlüğü bilinen kişilerin zaman zaman farklı yerlerde gördükleri fakat sonradan kaybolan yazmalardan bu tür nakiller yaptıkları ve bir anlamda metni kısmen kayıt altına alarak kurtardıkları da bilinmektedir.²⁵

Dolayısıyla bu tür sahtecilik şüphelerinde her şeyden önce nâkilin kimliği, kişiliği, geçmişi, ilmî açıdan tutarlılığı, içinde yer aldığı siyasi ve ideolojik ortam son derece önemlidir. Ayrıca buna benzer iddiaların ortaya çıktığı dönemlerde gündemde olan tartışmaların ve polemiklerin takibi de dikkate alınmalıdır. Sahteciler kendi zamanlarında popüler olan bazı tartışmaları tarihî bir zemine oturtmak için bu tür düzmece metinlerin varlığından dolayı olarak söz edebilir. Bunlara ilaveten tabii ki nakil yoluyla geldiği iddia edilen şüpheli metnin dil, imla, üslup ve tarihî gerçeklerle ilişkisi de sorgulanmalıdır.

3. İntihal: Başkasının Telif Ettiği Eseri Çalma, Kendine Mal Etme

Yukarıda söylendiği gibi kişisel hırslar ve kıskançlıklar sebebiyle meşhur olsun olmasın bir müellifin eserini kendine mal etme, yani bir anlamda çalma fiili de bu başlık altında ele alınmalıdır. Hucvirî'nin (ö. 465/1072) yaşadıkları bu konuya güzel bir örnektir. *Keşfü'l-Mahcûb*'un giriş kısmında Hucvirî, telif ettiği *Minhâcu'd-dîn* adlı eserden avama mensup cahil bir sahtekârın adını sildiğini ve halka

²⁴ Bu şiirleri yazan İ. Hami Danişmend kendisinde bulunan bir yazma mecmuayı kaynak olarak vermiş fakat kimseye göstermemiştir. bkz. Beşir Ayvazoğlu, *Dânişmend*, (Kapı, 2025), 129 vd.

²⁵ Bu konuda akla gelen ilk örneklerden biri Nihal Atsız (ö. 1975) tarafından bir sahafta bulunup kısmen kopyalandıktan sonra ortadan kaybolan fakat daha sonra tekrar gün yüzüne çıkan bir yazmanın ilginç hikayesidir. Ayrıntılar için bkz. Hakan Yılmaz, "Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân'ın Kayıp ve Yeni İki Ayrı Nüshası Üzerine", *Şiraze* 33, (2026): 88-92.

kendi eseri olarak sunduğunu, fakat havassın o adama güldüğünü yakınlıkla anlatır. Aynı şekilde tertip ettiği divana ait elindeki yegâne nüshayı bir adamın ödünç aldıktan sonra değiştirip kendine mal ettiğini ve bütün çabalarının boşa gittiğini söyler.²⁶ Şüphesiz bu tür örneklerin sayısı hiç de az değildir. Benzer divan hırsızlıklarına Türk edebiyatından örnekler de verilebilir. Mesela Kuloğlu mahlasıyla tasavvufi şiirler yazan Şeyh Hacı İlyas'ın (ö. 1068/1657) divanı, kimliği meçhul Şerîfî mahlaslı bir şair tarafından sahiplenilmiştir.²⁷ Yine 16. yüzyılın mutasavvif şairlerinden Elmalılı Vâhib Ümmî ile 19. yüzyılda yaşamış olan Kütahyalı Nâzikî Ahmed Efendi divanları arasındaki benzerlik bir intihal vakası olarak ele alınmıştır.²⁸

İntihal şüphelerinin giderilmesi de esasen yukarıda söz konusu edilen metin tenkidi çalışmalarında izlenen yöntemlerle mümkündür. Eğer bir eserin iki farklı müellife ait nüshaları varsa bunların karşılaştırılması, biyografik bibliyografik veriler, müelliflere ait diğer eserlerin tetkiki ve dil, imla, üslup ve muhteva açısından çözümlenmesi araştırmacıyı genelde sonuca götürecektir.

B. Nüsha Sahtecilikleri (İhdas-Tahrif)

Bu tür sahteciliklerin iki alt türünden bahsetmek mümkündür. İlki sırf sahtecilik amacıyla zaten bilinen meşhur bir eserin eskitilmiş, geçmiş yüzyıllara tarihlenen yeni bir nüshasını sıfırdan üretmek, ihdas etmektir. Nüsha sahteciliklerinin ikincisi ve yazmalar üzerine çalışanların sıklıkla karşılaşabileceği diğer alt türü ise eldeki bir nüshada yapılan tahriflerdir. Bu tahriflerin ne şekilde ve nüshaların neresinde gerçekleşebileceği aşağıda ayrıntılı bir tasnifle aktarılacaktır.

²⁶ Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, (Dergâh, 1982), 76.

²⁷ Bünyamin Taş, "Gerçek Bir Şiir Hırsız: Şerîfî ve Çalınıtı Divanı", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2, no.4, (2013): 153-162.

²⁸ Canem Çatan - Muhammed İkbâl Güler, "İki Şair, Bir Divan: Elmalılı Vâhib Ümmî İle Nâzikî Ahmed Efendi Divanları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 8, no. 3, (2024): 1314-1337. Makalenin giriş kısmında divan edebiyatındaki intihal vakaları ve iddiaları üzerine kısa bir bibliyografik döküme de yer verilmiştir.

1. İhdas: Eski Tarihli Nüsha Üretme

Herkes tarafından bilinen meşhur bir eserin hiç yoktan eski tarihli bir nüshasını üretmek, belki istisnai durumlar hariç, kesinlikle maddi gelir elde etme amaçlı bir sahtecilik olarak görülmelidir. Esasında bir eser istinsahından farklı olmayan böyle bir sahtecilik günümüzde turistlere yönelik olarak yeni yazılmış olmakla beraber eskitilmiş hat levhaları veya üzerine sonradan minyatür eklenmiş taklit yazma yaprakları satan esnafın yaptığı işe benzetilebilir.²⁹ Bu tarz bir sahteciliğin en güzel örneği 1930'lu yıllarda İran'da organize bir şebeke tarafından gerçekleştirilen bir dizi faaliyettir. Bu şebeke büyük bir titizlikle eski veya eskitilmiş kağıtlara profesyonel hattatlar tarafından yazdırılan ve bir kısmı usta minyatür sanatçıları tarafından resimlenen meşhur şair ve yazarlara ait, bazıları müellif hattı olarak sunulan müzehhep taklit nüshalar üretmiş ve daha ilginç bu nüshaları çeşitli araçlar üzerine Avrupa ve Amerikalı koleksiyonerlere, kütüphane ve müzelere çok yüksek fiyatlara satabilmiştir.³⁰ Hatta bu nüshalar üzerine akademik çalışmalar dahi yapılmıştır. *Kâbûs-nâme*, *Dîvân-ı Mu'izzî*, *Dîvân-ı Katrân*, *Rubâ'iyât-ı Hayyâm* gibi yaşadıkları dönemin en seçkin isimlerine ait olan eserlerin tamamı aynı zamanda bu şair ve yazarların dönemine tarihlenmiştir. Bu büyük ve organize yazma sahtekârlığı hakkında Müctebâ Minovî'nin makalesi oldukça öğreticidir.³¹ Minovî, üzerinde ciddi tartışmaların yapıldığı 483 tarihli *Kâbûs-nâme* (*Enderz-nâme*) nüshası üzerinden başta filolojik deliller olmak üzere farklı ipuçlarını değerlendirerek bu sahteciliği ifşa etmiştir. Buna benzer örnekler İslam dünyasının farklı coğrafyalarında da karşımıza çıkabilmektedir. Gallop'un Malezya Kuala Lumpur'da sergilenen bazı yazmaları tanıttığı yazısı da aynı konuda farklı ve öğretici başka bir örnek

²⁹ Özellikle İslam bilim tarihini ilgilendiren bu tür sahte minyatürlerin ticari amaçlarla üretimi dışında, kasıtlı ya da kasıtsız tarihi gerçekleri çarpıtma işlevi ve ideolojik amaçlarla kullanımı da meselenin konuyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken başka bir taraftır. Konuyu bu açıdan ele alan kayda değer tespit ve yorumlar için bkz. Nir Shafir, "Forging Islamic Science", 2018, <https://aeon.co/essays/why-fake-miniatures-depicting-islamic-science-are-everywhere>.

³⁰ Benzer şekilde bazı Avrupa müzelerinde yer alan sahte minyatürler için bkz. Nir Shafir, "Fake Miniatures of Islamic Science", *Visual Reflections Across the Mediterranean Sea*, ed. Natalie Fritz-Paola von Wyss-Giacosa, (Siena, 2023), 316-323.

³¹ M[üctebâ] Minovî, "Qâbûs-nâma'nın Yeni Nüshası Hakkında", çev. Ahmed Ateş, *Şarkiyat Mecmuası* 2, (1957): 105-130.

sunmaktadır.³² Bu tarz sahtecilikler şüphesiz modern öncesi dönemlerde de yapılıyordu.³³

Filolojik veriler, özellikle eserin yazıldığı dönemle çelişen hat ve imla tutarsızlıkları yukarıda da ifade edildiği gibi böyle sahteciliklerin ortaya çıkarılması için metin bağlamında yol göstericidir. Fakat günümüzde gittikçe gelişen teknolojik imkanlarla başta kağıt ve mürekkep olmak üzere yazı malzemelerinin çeşitli testlere tabi tutulmasıyla bu tip sahteciliklerin daha rahat anlaşılabilmesi açıktır.³⁴

2 Tahrif: Var Olan Nüshayı Bozma, Değiştirme

Günümüzde yazma eserler üzerine çalışanlar için konumuz açısından en dikkatli olunması gereken sahtecilikler bu başlık altında ele alınanlardır. Daha önceden istinsah edilmiş olan “gerçek” bir nüsha üzerinde zaman içinde kandırma ve yanıltma amacıyla farklı ellerin devreye girerek çeşitli tasarruflarda bulunmasıyla ortaya çıkan bu tip sahtecilikler konusunda peşin ve hızlı hüküm vermek her zaman için çok kolay olmayabilir. Çünkü aşağıda görüleceği gibi temelde üç şekilde gerçekleşen sahtecilik amaçlı tahrifler pekâlâ tamamen iyi niyetli müdahalelerle karışabilir. Nüsha üzerindeki her türlü müdahale, okur ya da müstensih tarafından tahrif değil gayet iyi niyetle tashih, tamir veya restorasyon amaçlı yapılmış da olabilir. Dolayısıyla bir eylemin tahrif mi tashih mi olduğuna karar vermek, bu müdahaleyi yapan kişiyi tanımadığımızı göre, ancak farklı ipuçlarından hareketle yazma nüshayı bir bütün olarak değerlendirmekle mümkün olur ki bu iş her zaman sanıldığı kadar basit olmayabilir.

Yazma nüsha üzerindeki sahtecilik amaçlı tahrifatın temelde üç yöntemle yapıldığı söylenebilir: (i) Mevcut olmayanı ekleme, (ii) mevcut olanı çıkarma

³² Annabel Teh Gallop, “Fakes or Fancies? Some Problematic Islamic Manuscripts from South East Asia”, *Manuscript Cultures* 10, (2017): 101-128.

³³ Batıda bu tür sahte nüsha oluşturanların boyanarak veya çay kullanılarak eskitilip esmerleştirilmiş kağıtlar, parşömenler imal ettikleri ve doğal olarak metinde de arkaik bir imla ve üslup kullanmaya çalıştıkları kayda geçirilmiştir. Bkz. Grafton, *Sahtekârlar ve Eleştirmenler*, 75.

³⁴ Konuyla ilgili son çalışmalara örnek olması bakımından bkz. Ali Aghaei vd. “Radiocarbon Dating of Manuscripts Kept in the Central Library of The University of Tehran”, *Radiocarbon* 65, (2023): 307-321.

yani eksiltme ve (iii) mevcut olan üzerinde değişiklik yapma. Bu ekleme, çıkarma ve değiştirme işlemlerinin ise herhangi bir nüshaya ait üç farklı alan üzerinde gerçekleşmesi mümkündür: (i) Metin dışı yazılar, kuyûdât (başlık, eser hakkında bilgi notu, temellük kaydı, istinsah kaydı, reddade, mühür vs.), (ii) metin ve (iii) yazı dışı unsurlar (cilt, tezhip, minyatür).

a. Ekleme Yoluyla Tahrif

Ekleme yoluyla tahriften maksat sahtecilik amacıyla nüshada olmayan herhangi bir unsuru sonradan eklemektir. Nüsha üzerinde tashih görünömlü eklemelerle değişiklik ve oynama yapmak “değiştirme, dönüştürme yoluyla tahrif” başlığı altında ele alınacaktır.

(1). Metin Dışı Yazı, Kayıt Ekleme

Eldeki nüshaya çeşitli yanılıcı kayıtlar eklemek sahtecilik amacı güdenlerin en çok tevessül ettikleri yöntemlerden biridir. Erken dönemlerde müellif huzurunda okunmayan bazı ilmî kitaplara, böyle bir algı yaratmak için sonradan yazılan sema ve icazet kayıtları bu tür sahtekârlıkların ilk örneklerinden olmalıdır.³⁵ Ayrıca zahriyede yer alıp nüshanın meşhur bir hattatın kaleminden çıktığını vurgulayan kayıtlar veya ferağ kaydının meşhur bir hattata ait olması da daima şüphede edilmesi gereken durumlardır. Erken dönemlerden itibaren İslam dünyasında meşhur hattatların yazısını taklit ederek sahtekârlık peşinde koşan isimler olduğu bilinmektedir.³⁶ Başta şeyh Hamdullah (ö. 926/1520) olmak üzere önemli hattatlar tarafından yazılan veya yazıldığı düşünölen eserlerin eski dönemlerden beri büyük meblağlara alıcı bulduğu ve taklit edildiği bilinmektedir.³⁷ Özellikle şeyh Hamdullah hattı olduğu söylenen yazmalara bu bakımdan son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Sonuna bu meşhur hattata ait sahte bir ferağ kaydı eklenmiş olan Hamdî elebi’ye (ö. 909/1503) ait bir *Leylâ vi Mecnûn* nüshası bu konuya güzel bir örnektir (Görsel 1).³⁸ Burada yeri gelmişken

³⁵ Erünsal, *İslam Dünyasında Kitap Kütüphanesi ve Verrâklar*, 673.

³⁶ Hatta bunlardan birinin doğrudan “müzevvir” lakabıyla ünlenmesi ilginç bir ayrıntıdır. Erünsal, *İslam Dünyasında Kitap Kütüphanesi ve Verrâklar*, 673-4.

³⁷ Muhittin Serin, *Hattat şeyh Hamdullah*, (Kubbealtı, 2007), 86.

³⁸ Tıpkıbasımıyla beraber yayımlanan bu metin hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için

sonunda ferağ kaydı olmamakla beraber Şeyh Hamdullah'a ait olduğu iddia edilen bir yazmanın bile ne kadar büyük bir değer taşıdığını gösteren sıra dışı bir örnek üzerinde durmak isabetli olur. 1307/1892 yılında, istinsah kaydı olmayan böyle bir mushafın sonuna dönemin meşhur hattatlarından oluşan altı kişilik bilirkişi heyeti tarafından, yazının Şeyh Hamdullah'a aidiyetini onayladıklarını gösteren imzalı ve mühürlü bir "tasdik kaydı" eklenmiştir. Bu örnek Şeyh'e izafeten eser uyduran sahtecilerin motivasyonunu anlamak açısından dikkat çekicidir (Görsel 2).³⁹

Bir nüshanın zahriye sayfasına, yazmanın "müellif hattı" olduğuna, önemli bir âlimin kaleminden çıktığına dair genelde "bâ-hatt-ı ...", "...bi-hattı [müellifihî]" veya bir şüphe söz konusuysa "gâlibuhû bi-hattı.." gibi kalıp ifadeler içeren kayıtlar eklemek örnekleri çok görülen yaygın bir âdettir. Fakat aynı zamanda bu âdet, art niyetli kişiler tarafından kitabın maddi değerini yükseltme amaçlı eski ve alışılmış sahtecilik eylemlerinden biridir ve bu amaçla sıkça istismar edilmiştir.⁴⁰ Yine zahriyeye önemli bir isme ait temellük kaydı eklemek de böyle bir amaç uğruna yapılabilir.⁴¹ Ayrıca zahriye, serlevha veya unvan tezhibi üzerine eserin meşhur bir yazara ait olduğunu gösterecek ya da kayıp bir eser izlenimi

bkz. Ali Emre Özyıldırım, "Hamdullah Hamdî. *Leylâ vü Mecnûn* (İnceleme-Metin-Tıpkı-basım). Hazırlayan Güler Doğan Averbek. Giriş Prof. M. Uğur Derman. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020. 599+4 s., ISBN: 9789751745668. (e-kitap: http://ekitap.yek.gov.tr/urun/leyla-vu-mecnun_722.aspx), *Zemin* 2, (2021): 222-251. Söz konusu *Leylâ vü Mecnûn* neşrinden kısa bir süre sonra yayımlanan yine Şeyh Hamdullah ketebeli bir *Mevlid* nüshasının de meşhur hattata aidiyeti kanaatimce son derece şüphelidir. Nüsha için bkz. Süleyman Çelebi, *Mevlid-i Şerif: Hattatlar Şeyhi Şeyh Hamdullah Hattıyla*, haz. M. Fatih Köksal, (Vakıfbank, 2024).

³⁹ 10 Haziran 2024 tarihinde Lyon'da Fransız müzayede şirketi De Baecque tarafından açık arttırmaya çıkarılıp satılan bu enfes yazmanın katalog bilgileri ve görüntüleri için bkz. <https://www.debaecque.fr/lot/147335/25509181> [erişim: 16.12.2025]

⁴⁰ Süheyl Ünver, *Köprülü Kütüphanesi Esrarı*, haz. Sami Arslan, (TÜYEK, 2024), 400. Bazı yazmalarda bu tür kayıtları yalanlayan "tezkib kayıtları"yla ilgili örnekler ve müellif hattı nüshaların tespitiyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Ensar Karagöz, *İlmiye Teşkilatı Tarihinin Kaynaklık Eden Bir Âlim: Eserleriyle Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin*, (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022), 10-17.

⁴¹ Sıradışı bir durum olması sebebiyle temellük kaydı üzerinden sahtecilik örneği olarak bkz. Ali Aslan, *Yazma Eserlerde Mülkiyet Tezahürleri ve Temellük Kayıtları: Reisülküttab Acem Bekir Efendi Örneği*, (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2024), 160.

uyandıracak başlıklar atmak, metin sonuna düzmece ferağ kaydı eklemek tahmin edileceği gibi sahtecilerin tercih ettiği yöntemlerdir. Özellikle ferağ kayıtlarının metinden bağımsız boş bir sayfada müstakilen yer alması ve son sayfanın sonuna satır düzenini bozacak şekilde “temmet” kayıtları eklenmesi, yazının farklı bir kalemle gelişigüzel yazılmış olması sahtecilik ihtimalini akla getiren diğer durumlardır (Görsel 3-4). Bunlar bazen sondan eksik bir yazmada yarım kalan metni kamufle etme, bazen de esere geçmişe dönük sahte bir tarih uydurma amacıyla yapılmış olabilir. Dolayısıyla bu tür kayıtlara ihtiyatla yaklaşılması şarttır.

Nüshanın müellif hattı olduğuna dair zahriyede veya ketebede bir kayıt varsa ve o müellifin el yazısına ulaşmak mümkünse bir karşılaştırma yapmak; yazının döneme ve şairin kimliğine ve mesleğine uygunluğunu hesaba katmak elzemdir. Tabii benzer kontrol ve karşılaştırmaların başta meşhur isimlere ait temellük kayıtları olmak üzere her türlü şüpheli not için geçerli olduğu da muhakkaktır. Sahte ketebe kaydı taşıyan bir *Nedim Divânı*'nın şairin kaleminden çıkmadığı bu şekilde ispatlanmıştır.⁴² Ayrıca kayıttaki imla hataları, filolojik veriler ve eserin farklı nüshaları da bir sorgulama aracı olarak kullanılmalıdır. Yine böyle bir durumda metinde, tabii eserin türüne göre, “li-nâmıkhî[’l-fakîr]”, “li-müellifihî” gibi yazının müellife ait olduğunu gösteren kayıtlar, sayfa kenarlarında imzalı tashihler ve açıklamalar ya da şairin kendisinden “fakîr”, “hakîr” gibi tevazu gösteren kelimelerle söz ettiği ekleme ve notlar beklenir. Bununla beraber bir metin üzerine kim tarafından yapıldığı belli olmayan tashihlerin olması doğal olarak tek başına nüshanın müellif kontrolünden geçtiğine delil olamaz. Son dönemin ünlü hattat ve koleksiyonerlerinden Hasan Tahsin’in (ö. 1916) terekkesinden çıkan geçmiş yüzyıllarda istinsah edilmiş birçok kitabın zahriyesinde kendi yazısıyla sahibi olduğu bu yazmaların “müellif hattı” olduğuna dair kayıtların bulunması şüphe uyandıran tartışmaya açık bir durumdur. Bu yazmalardan bir kısmının metninde veya kenarlarında tashihler olsa da müellif hattı olmadığı bellidir (Görsel 5a, b, 6).⁴³ Yazma zahriyelerine bu tür kayıtlar düşen kişilerin yaşadığı dönemle müellifin yaşadığı dönem

⁴² Nazif Hoca, “Nedim’in Bizzat Yazdığı İddia Edilen Bir Divanı Hakkında”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 15, (1960): 143-148.

⁴³ Konunun detayları için bkz. Ali Emre Özyıldırım, “Hamdullah Hamdi. Leylâ vü Mecnun”, 232-234.

arasındaki mesafe de bazı durumlarda kaydın sıhhatini sorgulamak açısından önemli bir veridir.

Benzer sahteciliklerden biri de zahriyeye, mevcut nüshanın meşhur bir müellifin sözde bilinmeyen bir eseriymiş gibi bir algı yaratmak amacıyla başlıklar veya notlar eklemektir. Güyâ Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) tarafından yazılan “Cevelânu'l-efkâr” adlı bir yazmaya sahip olduğunu söyleyen sahtekâr bir sahafın ilginç hikâyesi bu konuya örnek verilebilir.⁴⁴

Acaba çeşitli amaçlarla yazmaların üstünde sahte mühürler yer alabilir mi? Evrak sahtecilerinin zaman zaman bu yola başvurduğu bilinmektedir.⁴⁵ Belki eseri önemli bir isimle ilişkilendirmek için böyle bir yola tevessül edilebilir. Özellikle başta padişah olmak üzere saray erkânı ve üst düzey devlet yöneticilerine ait sahte mühürler bazı durumlarda yazmanın değerini artırmak ve tarihî bağlamını çarpıtmak amacıyla kullanılabilir. Bazı yazmalarda görülen elle yapılmış taklidî mühürler ise daha farklı bir amaçla çizilmiştir.⁴⁶

(2). Metin Parçası Ekleme

Bir nüshanın metin kısmına aslında olmayan eklemeler yapılması, eğer bir sahtecilik söz konusuysa, temelde eksik sayfaların tamamlanması böylece kitabın ayıbını görünmez kılma amacına matuftur. Yazma kitapların bir kısmında aşağıda açıklanacağı gibi özellikle ilk varak eksik olabilir ve metin aslında 2^a olması gereken sayfa ile başlar. Bazen sahtecilik amacı güdenler bu eksikliği gidermek için ilgisiz bir eserin başlangıç sayfasını buraya monte edebilirler (Görsel 7). Fakat yazının başında işaret edildiği gibi bu tamamlama işinin sahtecilik amacıyla değil de gayet iyi niyetle kitabın eksikliğini gidermek için yapılması da pekâlâ mümkündür. Dolayısıyla ilk sayfası eserle uyumlu şekilde sonradan eklenmiş olan yazmalarda genelde bir sahtecilikten söz

⁴⁴ Mehmet Korkmaz, “Osmanlıda Sahtekâr Bir Sahaf ve İkdamcı Ahmed Cevdet Beyin Başına Gelenler”, *Müteferrika* 64, (2023): 197-200.

⁴⁵ Yasin Taşkesenlioğlu, “Osmanlı Diplomatiğinde Mühür ve Bir Vaka Olarak Sahte Mühür Kullanımı” *History Studies* 9, (2017): 183-202.

⁴⁶ Bu konudaki ilginç bir örnek için bkz. Mehmet Kalaycı, “Tarihsel Bir Anlatının Gerçekliği: Bir Müderris Notunun Işığında Mahmud Paşa Koleksiyonunda Kayıp Kitaplar ve Taklidî Mühürler”, *Zemin* 10, (2025), 137.

etmek doğru olmasa da bu eklemeyi yapan kişinin gerçek amacını hiçbir zaman bilemeyeceğimiz için düşük de olsa böyle bir ihtimali tamamen göz ardı etmemek gerekir (Görsel 8-9). Bununla beraber eklenen sayfanın metinle uyumsuzluk oranı sahtecilik şüphesini artırmalıdır (Görsel 10). Tabii aynı durum son sayfa ve bazen aradaki sayfalar için de geçerlidir.

Hangi amaçla olursa olsun sonradan eklenen bu tür sayfaların kağıdı, yazısı, mürekkebi, tezhip ve minyatürlerin renkleri ile orijinal sayfadakilerin mukayesesi yazma eser üzerine çalışan araştırmacılar için farkları anlamak bakımından önemli verilerdir. Günümüzde yazma eserlerin sadece dijital/sanal görüntüler üzerinden okunup incelenmesi, kitapla fiziksel temasın kaybolması bazı sahteciliklerin anlaşılmasını zorlaştıran bir faktördür. Yazmaya dokunmak ve çıplak gözle bakmak sonradan yapılan her türlü değiştirme ve eklentinin çok daha çabuk fark edilmesini sağlayacaktır.

(3). Yazı Dışı Unsurlar Ekleme

Girişte ifade edildiği gibi bir kitabın cildi, tezhibi ve minyatürleri hem maddi değerini artıran hem de nüshanın tarihi hakkında fikir veren unsurlardır. Bazı yazmalara istinsahından çok sonra tezhip yapılması, minyatür eklenmesi, ciltlenmesi nüshayı eski tarihli gösterme kabilinden bir sahtecilik amacı taşıyabileceği gibi tamamen yazma sahibinin kişisel tercihi ve estetik zevki doğrultusunda kendisi için yaptırılmış da olabilir. Bu konuda en çarpıcı örneklerden biri meşhur Derviş Abdî (ö. 1047/1647) tarafından istinsah edilen ve bugün Amerika'da bulunan Türkçe *Şeh-nâme* tercümesine ait 1030/1621 tarihli nüshadır. Nüshanın sonunda yer alan izahatta kitabın o zamanki sahibinin isteğiyle 1873-74 yıllarında sonradan eklenen tezyinî unsurlarla minyatürler hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır.⁴⁷ Tabii ki bu tür koruma, tamamlama ve restorasyon amaçlı bilinçli müdahalelerde sahtecilik hükmü vermek mümkün değildir. Minyatür ve tezhiplerin nüshanın tarihiyle ve genel kondisyonuyla çelişecek şekilde yeni ve parlak durması bu açıdan bir şüphe sebebidir (Görsel 11a-b).

⁴⁷ Kitabın hikayesi ve sondaki kaydın tam metni için bkz. Uğur Derman, "Hattat Derviş Abdî'nin Türkçe Şehname Nüshası", *Üçüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C. 2, (AKM, 1999), 715-717.

b. Eksiltme Yoluyla Tahrif

Bir yazmada sahtecilik amaçlı eksiltme yapmak nüsha üzerinde var olan bir kaydı, mührü, metne ait bir parçayı veya kitabın fiziksel değeri olan bir unsurunu görünmez kılmak, çıkarmak anlamına gelir. Yırtma, kesme, karalama, silme, kazıma veya bir şekilde üstünü kapatma gibi muhtelif yollarla eksiltmeler yapılabilir.

(1). Metin Dışı Yazı ve Kayıtları Eksiltme

Özellikle bir kütüphane veya vakıftan kaçak ve izinsiz şekilde çıkarılan veya ödünç alındığı hâlde sahibine iade edilmeyen yazma nüshalarda ilgili kişilere ait mühürlerin, temellük ve iare kayıtlarının silinmesi çok görülen bir uygulamadır (Görsel 12-13-14). Burada vakıf kayıtları ve mühürleri üzerinde özellikle durmak gerekir (Görsel 15a-b). Aşağıdaki metin Ali Emiri Efendi, tarafından satın aldığı bir *Şifâ-i Şerîf* yazmasının (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Arabî, 0363/1) başına iştira kaydı olarak not edilmiştir ve konumuz açısından güzel bir örnektir:

Müte[°]addid yerlerinde vakıf mührü bulunan şu kitâb-ı nefisi bir şahhâf-ı bî-inşâfda gördüm ki vakıf mührünüñ birkaçını mişkraz ile ka[°]ç etmiş olduğu gibi bâkî kalanlarını da bozma[°]da idi, sebebini su[°]âl etdim. “Şu kitâbı her kime şatdım ise vakıf mührü vardır diye geri getirdi. Şu mühürler ortadan çalkmayınca kitâbın şatılmayacağını anladım. Mühürleriñ ba[°]zısını mişkraz ile kesdim, yerleri boş kaldı, hoş görünmedi. Ba[°]zısını da silmek şüretiyle bozdum lâkin kaldı. Binâen-[°]aleyh gidip benzin alıp yerleri anlaşılma[°] için mühürleri benzinle sileceğim” dedi. Böyle yapmamasını naşîhat ve ricâ etdim dinlemedi. Bu fa[°]kirde müte[°]addid *Şifâ-i şerîf* nüshaları mevcûd olduğu hâlde mücerred cenâb-ı vâkıfın nâm-ı hayrı ma[°]lûm olma[°] ve derûn-ı kitâbda bâkî ve pâyidar kalma[°] için elli gurus verip bu kitâb-ı şerîfi aldım. Cenâb-ı Hâk hem o zâta hem bu fa[°]kir vesîle-i rahmet eylesin. 27 Zi'l-ka[°]de 1327 [10 Aralık 1909]. Emîrî

Bu not sadece sahtecilerin değil kitap müşterilerinin de tavrını yansıtması bakımından oldukça öğreticidir ve üzerinde vakıf mührü bulunan kitapların kolay kolay satılmadığının belgesidir. Bilindiği gibi vakıf şartnamelerinde yer alan vâkıfın talimatları ve bedduası sebebiyle vakıf kaydı bulunan eserlerin alınıp satılması hoş görülmez. Dolayısıyla anılan sahaf bu problemi aşmak için sahtecilik yoluna sapıyor ve önce keserek sayfadaki mühürleri çıkarıyor. Nitekim

yazmanın ilk varaklarındaki kesikler hemen göze çarpıyor. Fakat bunun kitaba zarar verdiğini anlayınca benzinle silmeye çalışıyor. Ali Emiri Efendi ise tam bir kitapsever olarak başka nüshaları kendisinde olduğu ve hiç niyeti olmadığı halde vâkıfın adı silinmesin diye kitabı yine de satın alıyor ve bu iştira kaydını ekleyerek tarihe not düşüyor (Görsel 16a-b). Bu olaydan yaklaşık iki yüz elli yıl önce, on yedinci yüzyıl ortalarında yaşanan buna benzer başka bir olay yine bir kitabın başına eklenen nottan hareketle etraflı şekilde incelenmiştir. Mahmud Paşa Medresesine vakfedilen, fakat buradan usulsüz şekilde çıkarılıp mühürleri görünmez kılınan bir kitabın peşindeki müderris Halil Efendi'nin hikâyesi ve bugün Süleymaniye Kütüphanesi Mahmud Paşa Koleksiyonunda bulunan bazı yazmalardaki vakıf mühürlerinin başına gelenler konu hakkında güzel bir örnektir.⁴⁸

Bununla beraber daha önce söylendiği gibi bir yazma üzerindeki silinti ve kazıntıların hepsi kitabın mutlaka çalıntı olduğunu göstermez. Tarih içinde bazı kütüphanelerin çeşitli şekillerde tasfiye edilmesi veya dağılmasıyla bu tip kitaplar piyasaya çıkmış ve satılmış, kitabı alanlar da zan altında kalma endişesiyle mühürleri ve kayıtları karalamış olabilir. Ayrıca sahip olduğu kitap üzerinde başka isimleri görmek istemeyen takıntılı kitap sahipleri de bu tür kayıt ve isimleri görünmez kılmaya çalışabilir. Böyle durumlarda tabii ki sahtecilikten söz edilemez.

Bazı eserlerde metin dışı unsur olarak reddadeler, varak veya kürrase numaraları, çeşitli şekillerde sahtecilik amaçlı görünmez kılınabilir. Bunun temel sebebi genellikle aradaki sayfa eksikliklerini fark ettirmeme dolayısıyla kitabı tam gösterme çabasıdır. Özellikle sondan eksik kitapları tammış gibi göstermek için son sayfanın altındaki reddadenin silindiği birçok örnek bulunabilir (Görsel 3).

(2). Metinde Eksiltme

Yazma eserlerin metin kısımlarında sahtecilik amaçlı eksiltmeler bazı durumlarda doğrudan metinle ilgili olmayabilir. Mesela zahriye sayfasındaki mühürlere ve kayıtlardan toptan kurtulmak için genellikle mühürlü olan ilk ve son yaprakların koparıldığı yazmaların sayısı hayli fazladır.⁴⁹ Tabii eksikliği

⁴⁸ Mehmet Kalaycı, "Tarihsel Bir Anlatının Gerçekliği", 120-145.

⁴⁹ Bir örnek için bkz. Kalaycı, "Tarihsel Bir Anlatının Gerçekliği", 138.

gidermek için sonradan ilaveler yapılabilir (Görsel 8-9). Bazen de tezhipli ilk yaprağın, üzerinde metin parçası da bulunan minyatürlü sayfaların veya önemli bir âlim veya hattatın adını taşıyan ketebe kaydının olduğu sayfanın müstakil olarak yüksek fiyatlara satılabileceği düşünülerek koparılmış olması mümkündür. Özellikle Memluk, Selçuklu ve Fatih dönemi Osmanlı yazmalarındaki unvan ve temellük kaydı taşıyan saray işi müzehhep tekli ve çiftli zahriye sayfalarının da sahteciler tarafından bazen kayıttan kurtulmak bazen maddi açıdan değerlendirmek amacıyla koparıldığı örnekler vardır.⁵⁰ Yine aynı mantıkla sanat değeri yüksek, her sayfası tezhipli veya çok meşhur bir hattatın yazdığı bazı kitapların da sayfalarını koparmak suretiyle ayrı ayrı pazarlanması mümkündür. Bununla beraber ilk ve son sayfaları eksik olan çok sayıdaki yazmanın hepsinde böyle bir sahtecilik izi aramak şart değildir. Özellikle uzun yıllar ciltsiz kalan yazmaların ilk ve son yaprakları dış etkilere açık kaldığından fazlaca yıprandığı için düşebilir yırtılarak tahrip olabilir (Görsel 17). Bu eksikler daha önce de ifade edildiği gibi tamirat amacıyla tamamlanabilir.

Mecmua özelliği gösteren ve içinde birden çok eser barındıran bazı yazmaların parçalara ayrılarak satıldığı durumlar da vardır. Mecmua-i resail, mecmua-i devavin veya hamse türü yazmaların içinde yer alan eserler, hatta bazen bir kitabın farklı “kitâb”, “bâb”, “destan”, “gazeliyyat” gibi başlıklar taşıyan bölümleri, ait oldukları bütünden ayrılarak satılabilir. Bazı durumlarda mecmua tipi yazmaların içindeki her eserin tezhipli serlevhalı sayfalarla başlaması ve sonlarında ayrı ayrı ketebe kaydı bulunması parçaları bütünden ayırma işini sahteciler için daha da kolaylaştırır ve cazip kılar. Bu tür parçalanmış eserlere farklı kütüphanelerde rast gelmek pekâlâ mümkündür. Dolayısıyla duruma göre reddadelerdeki silinti ve kazıntılar, formaların cilde bağlantı noktalarındaki kopukluk ve boşluklar, fihristte adı geçip içerde yer almayan bölümlerin olması ve başlangıcı yaprağın a yüzünde olan eserler bu tür sahtekarlıkların belirtisi olabilir. Nitekim bazı kütüphanelerde, genellikle risale boyutunda olan farklı tarihlerde farklı kağıtlara farklı mürekkeple yazılmış fiziksel anlamda birbiriyle ilgisiz, bazen bir kısmı eksik eserlerin daha sonraki bir dönemde bir araya getirilip ciltlenmesiyle oluşmuş çok sayıda derlemeye rastlamak mümkündür. Kütüphane kataloglarına genellikle “mecmua” olarak kaydedilen bu tip derleme ciltlerin

⁵⁰ Süheyl Ünver böyle bir sayfanın sahaf Raif Yelkenci’de bulunduğu şahitlik etmiştir: Ünver, *Köprülü Kütüphanesi Esrarı*, 251.

içine bezen matbu eserler bile girmiş olabilir. Yapıştırma mecmua veya toplama mecmua diye adlandırılması uygun olan bu tür mücellledlerdeki eserler genellikle zamanında ait olduğu bütünden bir şekilde çıkarılmış ya da düşmüş parçalarıdır.

Doğrudan metin içinde yer alan bir bölümü veya cümleyi, kelimeyi çıkarma gayreti ise daha çok sansür amaçlı bir çaba olarak görülmelidir. Bu tür sansürler genelde ahlaki, ilmi, mezhepsel veya siyasi sebeplerle yapılabilir. Sürurî (ö. 969/1562) tarafından yazılıp Şehzade Mustafa'ya ithaf edilen bir *Bahru'l-Ma'ârif* nüshasında (SK, Ayasofya 3798) "Mustafa" isminin her geçtiği yerde karalanması muhtemelen maktul şehzade taraftarı görünüp bir takibata uğrama korkusunun sonucudur ve ilginç bir örnektir (Görsel 18). Nitekim nüshanın evâyl-i Ramazan 960/10-20Ağustos 1553 tarihinde yani Şehzade Mustafa'nın katledilmesinden yaklaşık bir buçuk ay önce istinsah edilmiş olması tesadüfle açıklanamaz. Bu karalamaların faili kitabı yazdıran ilk sahibi olmalıdır.

(3). Yazı Dışı Unsurlarda Eksiltme

Bir yazmanın tezhipli veya minyatürlü sayfalarının çıkarılması genellikle yukarıda söylendiği gibi sanatsal değeri olan bu yaprakların ayrıca satılması amacıyla yapılır.

c. Değıştirme, Dönüştürme Yoluyla Tahrif

Metin veya kayıt üzerinde yapılan değıştirmeler ilk başta tashih izlenimi verebilir, ve gerçekten bu amaçla da yapılmış olabilir. Neticede bir ibare, kelime, rakam veya cümle silinmiş, kazınmış, üstüne yeni bir bilgi eklenmiştir. Bu tip durumlarda ancak yazma üzerindeki farklı tasarruflardan hareketle bir hüküm vermek mümkün olabilir.

(1). Metin Dışı Yazı ve Kayıtları Değıştirme

Yazmada var olan her türlü kayıt üzerinde bazı cümle, kelime veya rakamların değıştirilmesiyle yapılan sahtecilikler hayli yaygındır. Tahmin edileceği gibi bu tür tahrifatın en çok görüldüğü yer ferağ kaydı veya zahriyede yer alıp eser, müellif adı ve tarih gösteren bilgi notlardır. Bazı ibareler, silinip kazınıp karalanmak yoluyla tahrif edilir ve yeni bir ibare veya rakam araya sıkıştırılır. Dolayısıyla bir tahrif değil de tashih yapılmış havası verilir. Bu tür tahrifler

bazen son derece acemice olur ve hemen anlaşılır. Amaç ya yazmanın tarihini geriye götürmek veya eseri meşhur bir müellife ait göstermektir. Fahreddin Râzî'ye (ö. 606/1210) ait bir *Esrâru't-tenzîl* nüshası üzerinde yer alan böyle bir tahrifat, detaylı ve öğretici bir yazıya konu olmuştur.⁵¹ Bir *Bâkî Dîvânı* nüshasının ferağ kaydındaki tahrifat da bu konuda ilginç bir örnek olarak anılmalıdır. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Şevket Rado 85 numarada kayıtlı bu nüshanın sonunda “bu dîvân Bâkî Efendî'nün eñ soñra cem° ve ih tiyâr eyledüğü nüsh asından naql olunup ba°dehu muķābele olınmışdır” notu ve hem yazıyla hem rakamla 897/1492 senesi yer almaktadır (Görsel 19). Fakat bu tarihte Bâkî (ö. 1008/1600) daha doğmamıştır bile. Yazıya dikkatli bir gözle bakınca aslında şairin hayatta olduğu “seb°a ve tıs°în ve tıs°a-mi°e (997)” tarihindeki son kısmın tahrifle “ş emāne-mi°e” yapıldığı görülüyor. Dolayısıyla bu kayıt doğruysa nüsha zaten Bâkî'nin sağlığında yazılmıştır ve neden yüzyıllık bir geriye gidiş yapıldığını mantıklı bir şekilde cevaplamak mümkün değildir. Nitekim kitabın son sahibi Şevket Rado da (ö. 1988) eklediği bir notla bu garabete dikkat çekmiştir. Bu örnek muhtemelen acemi, beceriksiz ve işgüzar bir sahtecinin marifeti olmalıdır. Belki şairin biyografisini düşünmeden nüshayı eski tarihli gösterme ve mukabele kaydı ekleyerek şairle ilişkilendirme çabasıdır. Mukabele bilgisinin, kapsamlı bir tenkitli metin çalışmasıyla sağlaması yapılmalıdır.

Reddadedeler üstündeki tashih görünümlü tahriflerin genelde eksik sayfaları kamufle etmeye yönelik olabileceği, ayrıca metnin sayfa ve satır düzenini bozacak şekildeki değişiklikler ve eklemelerin de sahtecilik amacıyla yapılabileceği unutulmamalıdır.

(2). Metni Değiştirme

Bir yazmanın metin bölümünde tashih amaçlı olmayan tasarruflar genellikle hoşla gitmeyen veya “tehlike”li görülen ibareleri değiştirmekten ibarettir. Dolayısıyla bu tür değişiklikler sahtecilikten çok sansür olarak görmek gerekir. Ayrıca bazen özellikle tarihi ve müellif adını çerpitmek amacıyla kitabın zahriyesine veya ferağ kaydına eklemeye yapanlar eserin metnini bu sahte kayıtlarla uyumlu hale getirmek için metin üzerinde küçük değişiklikler yapabilirler.

⁵¹ Mehmet Kalaycı, “Süleymaniye’de bir Hâfız-ı Kütüb: Mehmed Hazmi Tura (öl. 1960) ve Yazma Eserlere Düştüğü Tetkik Notları”, *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/2, (2020): 501-552.

(3). Yazı Dışı Unsurları Değiştirme

Yukarıda da ifade edildiği gibi zaten var olan tezhip, minyatür, cilt gibi fiziksel unsurlar üzerinde yapılan değişiklikler çoğunlukla iyileştirme ve restorasyon amaçlıdır. Eğer restorasyonu yaptıran kişinin yazmadaki tezhip ve minyatürlerin orijinal olduğu iddiasıyla satma gibi bir amacı varsa sahtecilikten bahsetmek mümkün olabilir.

Sonuç

Yazıda elden geldiğince yazma eserler üzerindeki sahtecilikler sistematik ve ayrıntılı bir tasnife tabi tutularak açıklandı; hangi bakımlardan bir yazmanın otantikliğini sorgulamak gerektiği tartışıldı. Eser ve nüsha sahteciliklerinin değişik amaç ve motivasyonla hareket eden failler tarafından geręekleřtirilen iki farklı durum olduğu ortaya kondu. Bir deneme mahiyetindeki bu tasnifte söz konusu edilen sahteciliklerden birkaçının bazen bir arada bulunabileceği, dolayısıyla iç içe geğmiş karma biçimli daha girift sahteciliklerden de bahsedilebileceği durumlar da elbette mümkündür. Öyle görünüyor ki birçok açıdan yazma sahtecilikleri konusunda kesin bir hükme varmak kolay değildir. Mevcut bir nüsha üzerindeki kötü niyetli tahriflerin tespitinde hat sanatındaki taklit-sahtecilik ilişkisi, erken metinlerdeki rivayet/ımla-sahtecilik ilişkisi, sansür-sahtecilik ilişkisi, tashih-sahtecilik ilişkisi ve nihayet restorasyon/tamir-sahtecilik ilişkisi bazı durumlarda ince bir çizgiyle ayrılan alanlar olarak beliriyor. Nüsha ihdası ile eser sahteciliklerinin tespiti ise temelde filolojik bir hassasiyeti önceleyen kapsamlı tenkitli metin çalışmalarıyla mümkün görünüyor. Bununla beraber yazma üzerindeki sahteciliğin son derece açık olduğu birçok örnek bulmak da hiç zor değildir. Yazmalar üzerine çalışan araştırmacıların bu konuda tekil örnekler üzerinden yapacakları detaylı çalışmalarla muğlak alanların açıklığa kavuşması ve her türlü kitap sahtekârılığının ortaya konması beklenir. Yukarıda adı geçen İranlı araştırmacı M. Minovî konuyla ilgili yazısını “Çok şükür ki, sahte ve uydurma nüshalar meydana getirenler daima akılsız ve cahildirler; hatalara düşerler ve bir suretle foyalarını meydana çıkaracak bilirkişilerin ellerine bir vasıta vermiş olurlar” diyerek bitirmişti. Bu sözleri yazma sahteciliklerinin hepsine teşmil etmek mümkündür.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Muşhaf, 10 Haziran 2024 tarihinde Lyon'da Fransız müzayede şirketi De Baecque tarafından açık artırmaya çıkarılıp satılmıştır (<https://www.debaecque.fr/lot/147335/25509181>)

Âhî. *Hüsn ü Dil*. Turc, 276. Bibliotheque Nationale de France.

Bâkî, *Dīvān*. Şevket Rado, 85. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Fuzûlî, *Dīvān*. TY, 5730. İÜ Kütüphanesi.

Garîbî, *Külliyât*. 13908. İran Kütübhane-i Meclis-i Şura-yı Milli.

Hamdullâh Hamdî, *Leylâ vü Mecnûn*. Hs. or., 8168. Berlin Devlet Kütüphanesi.

Hamdullâh Hamdî, *Yûsuf u Züleyhâ*. Yz., 5. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Qâdî 'Iyâz, *Şifâ-i Şerîf*. Ali Emiri Arabî, 0363/1. Millet Kütüphanesi.

Qazvîni, *Acâyibü'l-Maḥlûḳât*. Isl., Ms. 822. University of Michigan, Special Collections Research Center.

Keçeci-zâde 'İzzet Mollâ, *Dīvān-ı Bahâr-ı Efkâr*. [Bu yazma Şehir Üniversitesi Kütüphanesinde idi. Kapandıktan sonra Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesine nakledilmiş olmalıdır]

Kemâl, *Mevlid*. Şinasi Tekin, 92. Koç Üniversitesi Suna Kıraç Ktp.

Lâmi'î Çelebi, *Hüsn ü Dil Tercümesi*. TY, 718. İstanbul Üniversitesi Ktp.

Lâmi'î Çelebi, *İbret-nâme*. Şevket Rado, 214. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Laṭîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*. Şevket Rado, 179. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Mollâciḳ-zâde Râ'if, *Manzûme-i Ferâ'iz*. Uşşâkî Tekkesi, 214. Süleymaniye Yazma Eser Ktp.

Surûrî, *Baḥru'l-Ma'ârif*. Ayasofya, 3798. Süleymaniye Yazma Eser Ktp.

Şem'î, *Şerḥ-i Meşnevî*. Halet Efendi, 334. Süleymaniye Yazma Eser Ktp.

Şem'î, *Şerḥ-i Tuḥfetü'l-Aḥrâr*. TY, 1790. İstanbul Üniversitesi Ktp.

Yûsuf [?], *Rumûz-ı Rabbânî*. Şinasi Tekin, 260. Koç Üniversitesi Suna Kıraç Ktp.

İkincil Kaynaklar

- Aghaei, Ali vd. "Radiocarbon Dating of Manuscripts Kept in the Central Library of The University of Tehran", *Radiocarbon* 65, (2023): 307-321.
- Arıcı, Mustakim. "Temel Problemler Ekseninde Tasnifü'l-ulûm ve Enmûzeci'l-ulûm Literatürleri", *İlimleri Sınıflamak İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi*, ed. M.Arıcı, Klasik, 2019, 13-61.
- Artan, Tülay, Hatice Aynur (haz.), *İtibar ve İhtiras, Osmanlı Kitap Koleksiyonları ve Koleksiyonları*, Dergâh, 2022.
- Aslan, Ali. "Yazma Eserlerde Mülkiyet Tezahürleri ve Temellük Kayıtları: Reisülküttab Acem Bekir Efendi Örneği". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2024.
- Aydın, Bilgin ve İshak Keskin. "Osmanlı Bürokrasisinde Evrak Sahteciliği, Diplomatik ve Diplomatika Eğitimi". *Osmanlı Araştırmaları* 31 (2008): 197-228.
- Ayvazoğlu, Beşir. *Dânişmend*, Kapı, 2025.
- Birinci, Ali. "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi". *Divân İlmi Araştırmalar* 19, no. 2 (2005): 177-94.
- Crone, Patricia. "Did al-Ghazali Write a Mirror for Princes? On the Authorship of Nasihat al-mülük". *Jerusalem Studies on Arabic and Islam* 9 (1987): 167-91.
- Çatan, Canem - Muhammed İkbâl Güler. "İki Şair, Bir Divan: ElmalılıVâhib Ümmî İle Nâzikî Ahmed Efendi Divanları Üzerine Karşılaştırılmalı Bir İnceleme". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 8, no.3, (2024): 1314-1337.
- Çelik, İsa. "Mevlânâ'nın Mesnevi'sinin Yedinci Cildi Üzerine". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 20, (2002): 85-98.
- Çevik, Savaş. "Hat Sanatında Eğitim ve Meşk". *Lâle* 2, (2020): 107-115.
- Derman, Uğur. "Hattat Derviş Abdi'nin Türkçe ŞehnameNüshası". *Üçüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C. 2, AKM, 1999, 715-717.
- Derman, Uğur. "Türk Yazı Sanatında İcazetnameler ve Taklid Yazılar". *VII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 25-29 Eylül 1970) Bildirileri*, C. 2, TTK, 1973, 717-18.

- Déroche, Françoise. “Fakes and Islamic Manuscripts”. *Fakes and Forgeries of Written Artefacts from Ancient Mesopotamia to Modern China*, ed. Cécile Michel ve Michael Friedrich, (De Gruyter, 2020): 89-98.
- Erünsal, İsmail E. *İslam Dünyasında Kitap, Kütüphane ve Verrâklar*. (Timaş, 2025).
- Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kitap Ticareti: Sahaflar ve Kitapçılar*. (Timaş, 2021).
- Frye, Richard N. “Islamic Book Forgeries from Iran”, *Islamwissenschaftliche Abhandlungen Fritz Meier zum sechzigsten Geburtstag*. ed. Richard Gramlich, (Franz Steiner Verlag, 1974), 103-109.
- Gacek, Adam. *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. Çeviren A. Benli ve C. Kaya. 2. bs. Klasik, 2023.
- Gallop, Annabel Teh. “Fakes or Fancies? Some Problematic Islamic Manuscripts from South East Asia”. *Manuscript Cultures* 10 (2017): 101-28.
- Grafton, Anthony. *Sahtekârlar ve Eleştirmenler Batı İlim Dünyasında Yaratıcılık ve Düzenbazlık*, çev. Ahmet Can Ay, İz, 2022.
- Hoca, Nazif. “Nedim’in Bizzat Yazdığı İddia Edilen Bir Divanı Hakkında”. *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 15 (1960): 143-48.
- Hucvirî. *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*. hzl. Süleyman Uludağ. Dergâh, 1982.
- İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Kataloğu*, c. 2, haz. Günay Kut-Zehra Toska- Fatma Büyükkarcı Yılmaz-Tülay Gençtürk Demircioğlu-Arzu Atik, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2014.
- Kalaycı, Mehmet. “Süleymaniye’de Bir Hâfız-ı Kütüb: Mehmed Hazmi Tura (öl. 1960) ve Yazma Eserlere Düştüğü Tetkik Notları”. *İslam Tetkikleri Dergisi* 10, no. 2 (2020): 501-52.
- Kalaycı, Mehmet. “Tarihsel Bir Anlatının Gerçekliği: Bir Müderris Notunun Işığında Mahmud Paşa Koleksiyonunda Kayıp Kitaplar ve Taklidî Mühürler”. *Zemin* 10 (2025): 120-45.
- Karagöz, Ensar. *İlmiye Teşkilatı Tarihine Kaynaklık Eden Bir Âlim: Eserleriyle Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022.

- Karateke, Hakan. "Hangi Kitapları Yakmalı? On beşinci ve On altıncı Yüzyıllarda Osmanlı Ülkesinde Kitap Yakma Hadiseleri", *Osmanlı Kitap Koleksiyonları ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, haz. Tülay Artan-Hatice Aynur, Dergâh, 2022, 665-707.
- Kaya, M. Cüneyt. "Şukûk alâ Uyûn: Uyûnü'l-mesâil'in Fârâbî'ye Âidiyeti Üzerine", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 27, (2012): 29-67.
- Kaya, Mahmut. *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, Ekin, 1983.
- Khismatulın, Alexey. "A Literary Fake in the Islamic Middle Ages: New Evidences to the Problem of Authenticity of the Second Part of the Nasihat al-Muluk by al-Ghazzali", 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâli*. MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2012. 493-503.
- Koç, Dinçer. "Türk Tarihinin Sahte Bir Kaynağı: Cafer Tarihi ve Orta İdil Boyunun Moğol İstilasası Öncesi Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme". *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı*, ed. Bülent Bayram. Kırklareli Üniversitesi, 2014, 363-384.
- Korkmaz, Mehmet. "Osmanlıda Sahtekâr Bir Sahaf ve İkdamcı Ahmed Cevdet Beyin Başına Gelenler"ü *Müteferrika* 64, (2023): 197-200.
- Kütük, Rifat. "Fetih Öncesinde Yazılmış Bir Mevlid: Ayasofya Müezzini Kemâl'in Mevlûdü'n-nebîsi", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 40, (2016): 27-95
- Minovî, M[üctebâ]. "Qâbûs-nâma'nın Yeni Nüshası Hakkında". Çev. Ahmed Ateş. *Şarkiyat Mecmuası* 2 (1957): 105-130.
- el-Mişvahî, Âbid Süleyman. *Et-tezvîr ve'l-intihâl fi'l-mahtûtati'l-Arabiyye*. Akademiyetü Nâyifi'l-Arabiyye li'l-ulûmi'l-emniyye, 2001.
- Özyıldırım, Ali Emre. "Hamdullah Hamdî. LeylâvüMecnûn (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım). Hazırlayan Güler Doğan Averbek. Giriş Prof. M. Uğur Derman. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020. 599+4 s., ISBN: 9789751745668. (e-kitap: http://ekitap.yek.gov.tr/urun/leyla-vu-mecnun_722.aspx)", *Zemin* 2, (2021): 222-251.
- Polat, Salahattin. *Metin Tenkidi*, İFAV, 2015.

- Richard, Francis. “Forgeries of Islamic Manuscripts”. *Encyclopædia Iranica*. İlk yayın 1999, güncelleme 2015. Erişim 10 Aralık 2025. <https://www.iranicaonline.org/articles/forgeries-iv/>.
- Serin, Muhittin. *Hattat Şeyh Hamdullah*. Kubbealtı, 2007.
- Shafir, Nir. “Forging Islamic Science”, 2018, <https://aeon.co/essays/why-fake-miniatures-depicting-islamic-science-are-everywhere>.
- Shafir, Nir. “Fake Miniatures of Islamic Science”, *Visual Reflections Across the Mediterranean Sea*, ed. Natalie Fritz-PaolavonWyss-Giacosa, Siena, 2023, 316-323.
- Süleyman Çelebi. *Mevlid-i Şerif: Hattatlar Şeyhi Şeyh Hamdullah Hattıyla*. hzl. M. Fatih Köksal. Vakıfbank, 2024.
- Şahinoğlu, Nazif. “Attar, Feridüddin”, *TDVİA*, c. 4, 1991: 97-98.
- Taş, Bünyamin. “Gerçek Bir Şiir Hırsız: Şerîfî ve Çalıntı Divanı”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2, no. 4, (2013): 153-162.
- Taşkesenlioğlu, Yasin. “Osmanlı Diplomatîğinde Mühür ve Bir Vaka Olarak Sahte Mühür Kullanımı”. *History Studies* 9, (2017): 183-202.
- Ünver, Süheyl. *Köprülü Kütüphanesi Esrarı*, haz. Sami Arslan, TÜYEK, 2024.
- Yılmaz, Hakan. “Tevârîh-i Cedîd-i Mir’ât-ı Cihân’ın Kayıp ve Yeni İki Ayrı Nüshası Üzerine”, *Şiraze* 33, (2026): 88-92.

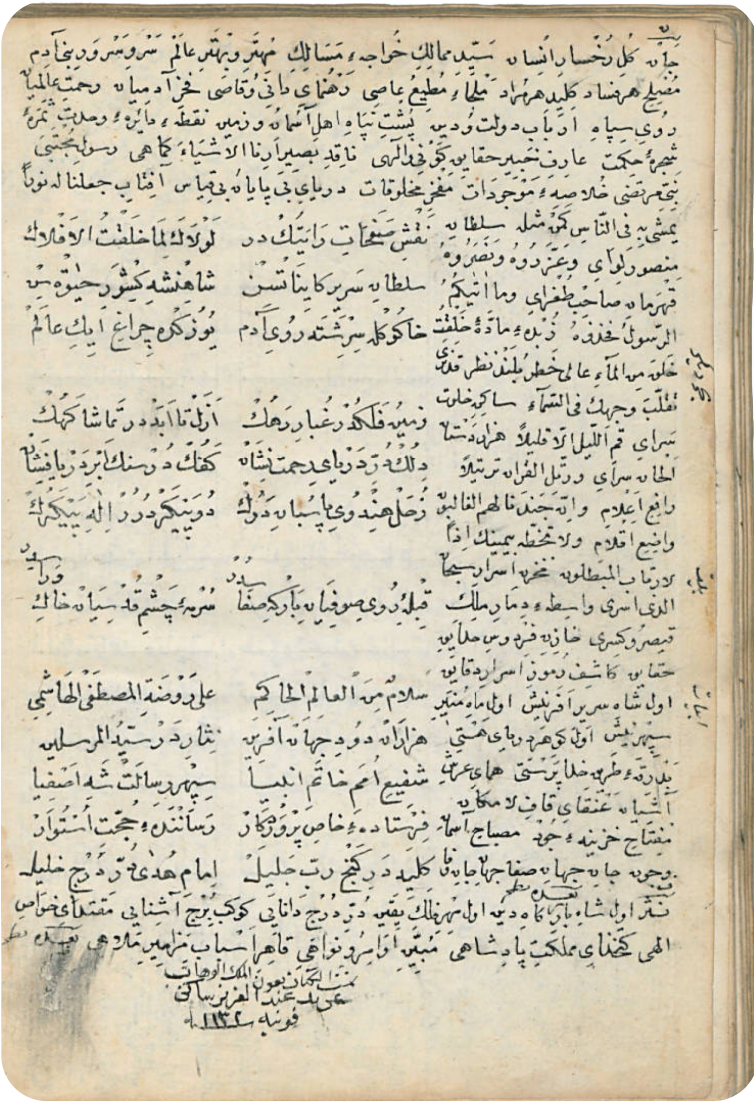
Görseller

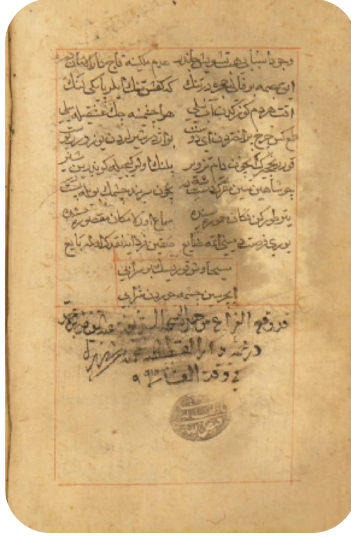
Görsel 1: Berlin Devlet Kütüphanesi Hs. or. 8168 numarada kayıtlı Hamdî'nin *Leylâ vü Mecnun* yazmasının sözde Şeyh Hamdullah'a ait ferağ kaydı. Mesnevinin son beytinde görülen telif tarihinin (905), sahteci tarafından, muhtemelen bir işgüzarlık sonucu istinsah kaydıymış gibi sunulması, özellikle son satırın hat ve anlam açısından gevşekliği hemen dikkat çekiyor. Bu satırın başındaki *tārîḥ li-senetin* ibaresi gramer açısından problemlidir ve alışılmadık bir kullanımdır ki sahtecilikleri anlamak açısından bu tip sapmalar önemli bir ipucudur. [Bu ayrıntıya dikkatimi çeken Sayın Ali Aslan'a müteşekkirim.] Sondaki mühür hattat Hasan Tahsin'e aittir.

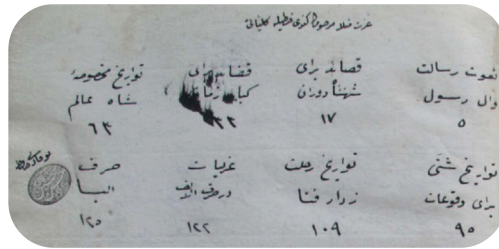
Görsel 2: Mushafın sonunda varaklı zemin üzerinde yer alan kısım, altı kişilik bilirkişi heyetinin, yazmanın Şeyh Hamdullah'a aidiyetini onayladıklarını gösteren imzalı ve mühürlü Arapça rapordur. Bu "tasdik kaydı" [*..şaddaḳnā bi'l-izmā ve't-temhîr*] aynı zamanda türünün nadir örneklerinden biridir. <https://www.debaecque.fr/lot/147335/25509181>.

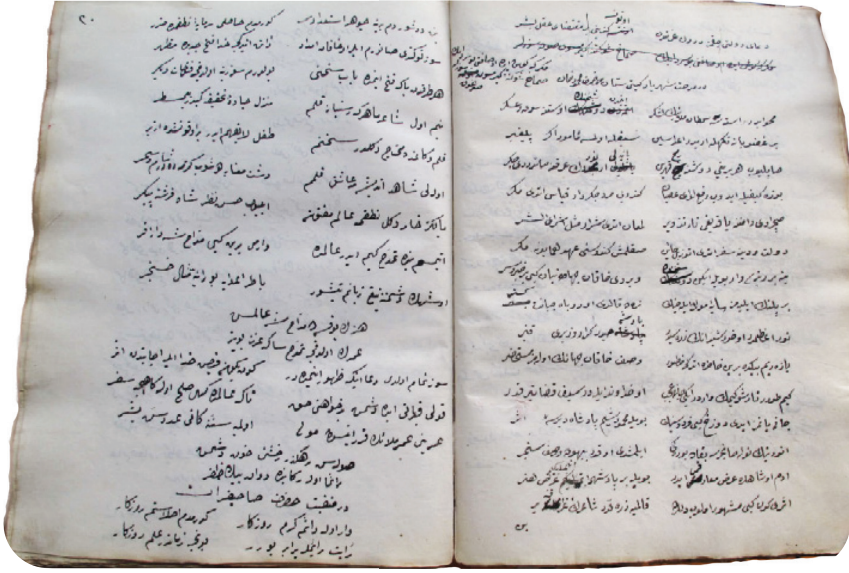
Görsel 3: Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi, Şinasi Tekin 260 numarada kayıtlı muhtemelen *Rumûz-ı Rabbânî* adlı manzum nasihatnamenin sonuna kitabın eksik olduğu anlaşılmaması diye eklenen sahte temmet kaydı ve sol alt köşede silinmiş reddade. Metin kısmından eserin bitmediği rahatlıkla anlaşılıyor. Yarım kalan bir eseri tam göstermek için yapılmış güzel bir sahtencilik örneği. Aynı yazmada metnin başladığı 1^b sayfasına hiç ilgisi olmadığı halde “*Mî-râciyye-i Şâbit*” başlığının eklenmiş olması da kitap adlarındaki sahtenciliklere güzel bir örnektir.

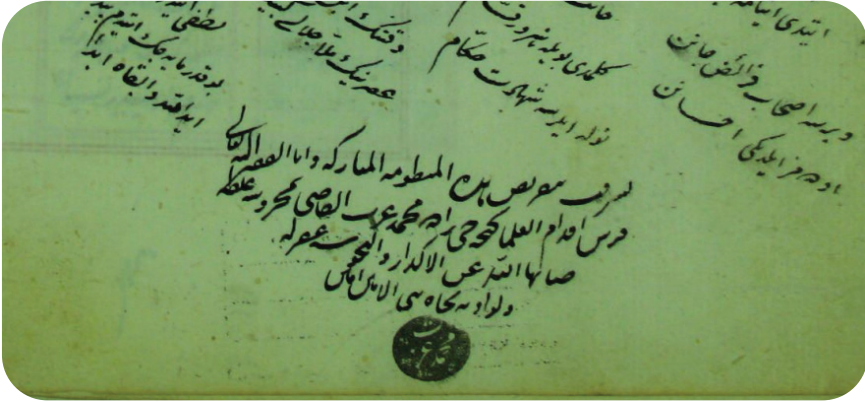
Görsel 4: İAE, Şevket Rado 214, *İbret-nâme-i Lamii*, yk. 156^b. Eserin sonuna sonradan eklenmiş olma ihtimali hayli yüksek şüpheli ferağ kaydı. Hem yazı, kalem ve mürekkebin farklılığı hem de “*der-maḥmiyye-i dāru’l-Ḳoşantîniyye-i maḥmiyye min-şehr-i [şevvā]l fî-vakti’l- ‘aşā*” gibi bozuk ifadeler ve tarih üzerinde bir oynama yapıldığı hemen fark ediliyor. Müstensih adıyla [*‘Abdü’l-feyyāz b. Muḥammed*] mühür [*rācī bi-luṭf-ı ilāhī feyzullāh*] arasındaki ilişki de zorlama görünüyor. Ayrıca ikinci satırın sonu farklı bir kaleme benziyor ve daralan yazı alanının simetrisini bozuyor; dikkatli bir gözle bakınca son beytin biraz altında üç adet silinen “mim” harfi de rahatlıkla seçiliyor. Muhtemelen kayıt üstündeki karalamalar da bu şaibeli durumla ilgilidir.

Görsel 5a: Marmara Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan (?) [Bu nüsha İ. Şehir Üniversitesi Kütüphanesinde idi. Marmara Üniversitesi Kütüphanesine nakledilmiş olmalıdır.] Keçecizade İzzet Molla’ya (ö. 1829) ait *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*’ın zahriyesinde fihristin üstünde yer alan ve yazmanın “İzzet Mollâ merḥūmuñ kendi ḥaṭṭıyla külliyyâtı” olduğunu gösteren Hasan Tahsin imzalı kayıt ve mühür. Halbuki yazma içinde bu ihtimali doğrulayacak hiçbir ipucu yoktur.

Görsel 5b: Eserin 29^b-30^a sayfaları. Bir sahtecilik söz konusu değilse muhtemelen buradaki basit tashihler sebebiyle eserin müellif hattı olabileceği düşünülmüştür.

Görsel 6: Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşâkî Tekkesi, 214, 26^b., Mollacık-zâde Râ'if, *Manzume-i Ferâ'iz*, Manzumenin sonunda yer alan Keçecizade'nin el yazısıyla düştüğü "teşerrüf kaydı" ve mührü. Görüldüğü gibi İzzet Molla'nın gayet işlek el yazısının yanında divanın hattı son derece ilkel duruyor. Divandaki hattın, şairin müsvedde veya gündelik el yazısı olduğunu düşünsek bile böyle orantısız bir yazının İzzet Molla gibi seçkin bir ilmiye mensubu bürokrat-şairin kaleminden çıkması mümkün görünmüyor. Zaten divanın hattı daha çok 1840'lardan sonra yaygınlaşan yazı tipine yakındır.

Görsel 7: Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi, Şinasi Tekin 92 numarada kayıtlı Kemâl isimli meşhul bir müellifin *Mevlid*'i (1^b-2^a). İlk yaprak Süleyman Çelebi'nin aynı konulu eserine aittir; yazıdan ve kâğıttan anlaşılacağı gibi sonradan eklenmiştir [Nüsha hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Rifat Küçük, "Fetih Öncesinde Yazılmış Bir Mevlid: Ayasofya Müezzini Kemâl'in Mevlûdü'n-nebîsi", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40 (1), 2016, 27-95].

Görsel 8: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Şevket Rado 179, *Tezkire-i Latifi*, bk. 1^b-2^a. Profesyonelce tamamlanmış bir başlangıç sayfası. Bununla beraber iki sayfada yer alan çerçevelerin ve yazıların farkı rahatlıkla anlaşılıyor. Sayfalar arasında metinsel bütünlük söz konusu olduğundan bu eklemenin iyi niyetli bir tamir olma ihtimali yüksektir.

Görsel 9: İÜ TY 5730, *Dîvân-ı Fuzûlî*, 1^b-2^a. Hem yazının farkı hem de satır hesabının tutturulamaması yazmanın ilk yaprağının sonradan eklenmiş olduğunu açıkça gösteriyor. Acemice de olsa tezhip eklenmiş. Bir önceki görseldeki gibi burada da metinsel bütünlük vardır.

Görsel 10: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Yz 5. Hamdî tarafından yazılan *Yûsuf u Züleyhâ*'nın bu nüshası baştan yaklaşık 20 varak kadar eksik olmasına rağmen mevcut ilk varanın önüne "*Hâzâ kitâb-ı Yûsuf [u] Züleyhâ*" başlığı taşımakla beraber farklı ve meçhul bir eserin başlangıç sayfası sonradan eklenmiştir. Dolayısıyla eklenen bu sayfanın 2^a konumundaki sayfada işlenen konuyla en ufak bir metinsel uyumu söz konusu değildir; çok büyük bir ihtimalle bu ekleme eseri tammış gibi göstermeye çalışan bir sahtekârın işidir. [Nüsha hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Kataloğu*, c. 2, haz. Günay Kut-Zehra Toska-Fatma Büyükkarcı Yılmaz-Tülay Gençtürk Demircioğlu-Arzu Atik, (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2014), 774].

Görsel 11a: Ann Arbor, University of Michigan, Special Collections Research Center, Isl. Ms. 822, Kazvîni Zekerîya b. Muhammed (ö. 1283-4) *Acâyibu'l-mahlûkât* 23^b-24^a. [[https://search.lib.umich.edu/catalogrecord/990068140990106381?query=author%3A\(qazwini\)&library=All+libraries&filter.collection=Islamic+Manuscripts&filter.location=Special+Collections&sort=date_asc](https://search.lib.umich.edu/catalogrecord/990068140990106381?query=author%3A(qazwini)&library=All+libraries&filter.collection=Islamic+Manuscripts&filter.location=Special+Collections&sort=date_asc)]

Dikkat edilirse minyatürlerin metne oranla çok daha parlak ve üslup açısından yeni durması, beklenen çerçevelerin olmaması, metin alanındaki yazılara orantısız şekilde yakınlığı, zeminin tamamen boyalı olması alışılmış değildir. Belli ki resimler metnin istinsahından epay bir zaman geçtikten sonra esere eklenmiştir.

Görsel 11b: Yazmada minyatürün unutulduğu tek sayfa. Belki de arkada kalan yazıların fazla belirgin olması sebebiyle kitap tamamlandıktan sonra minyatür ekleme fikrinden vazgeçilmişti (39^b).

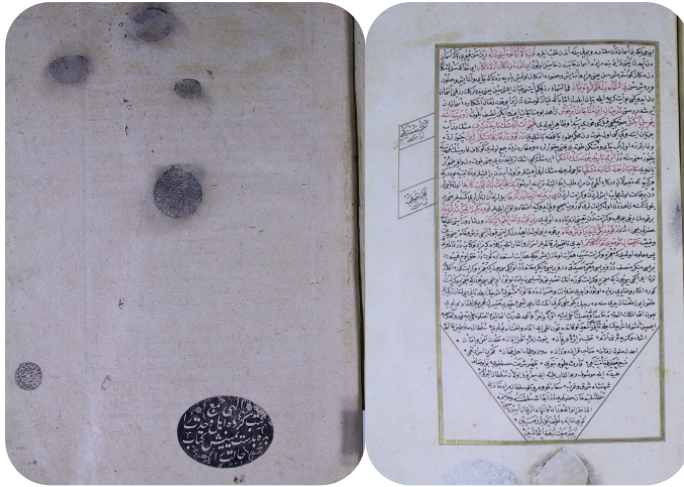

Görsel 12: Bibliotheque Nationale de France, Turc 276, Ahi Hüsn ü Dil, 1^a.

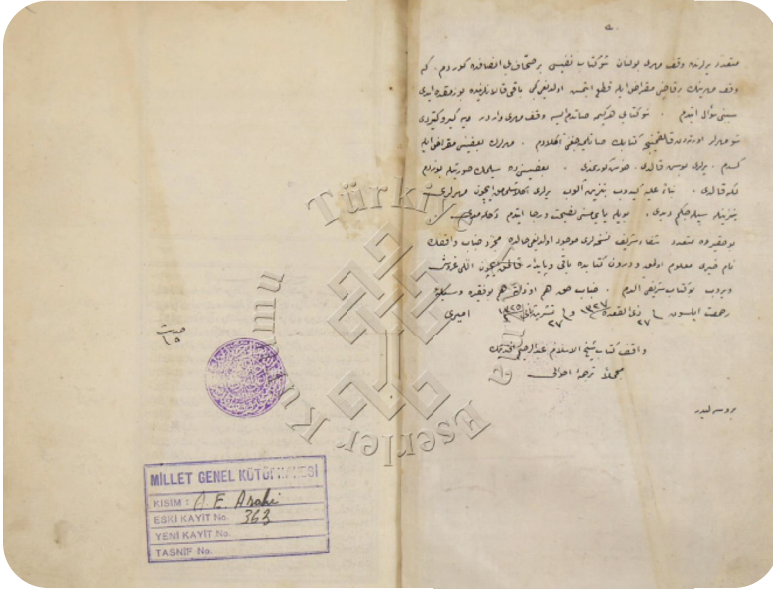
Görsel 13: İÜ TY 718, Lâmiî Çelebi, Hüsn ü Dil Tercümesi 1^a.

Görsel 14: İÜ TY 1790, Şemî, Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr, 1^a.

Her üç yazmada da temellük kayıtlarındaki isimler özenle karalanarak görünmez kılınmıştır. Bu örnekler kaydın değil ismin silinmek istendiğini açıkça gösteriyor.

Görsel 15a-b: SK Halet Efendi 334, Şemî Mustafa Çelebi, Şerh-i Mesnevi, 1^a, 422^a. Zahriyede altta görülen her iki mühür kitabın son sahibi Halet Efendi'ye (ö. 1822) aittir. Görüldüğü üzere diğer mühürler özenle silinmiştir. Aynı şekilde son yaprağın altındaki mühür de yok edilmiştir. Kitabın son sahibinin eski mühürleri silmiş olması muhtemeldir.

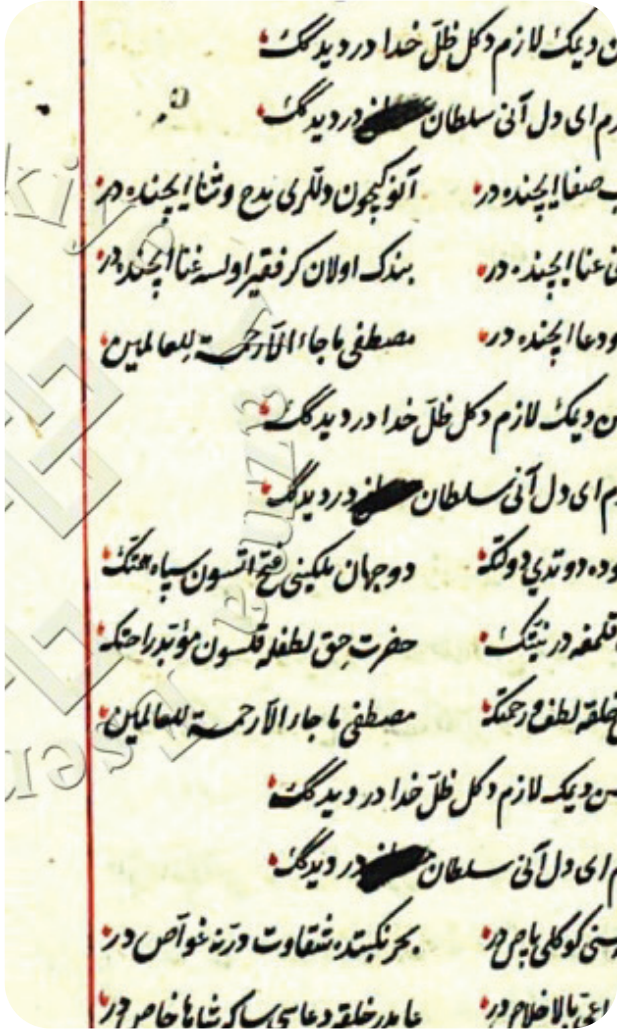
Görsel 16a: Ali Emiri Efendi'nin hattıyla çevirisi verilen uzun iştirâ kaydı.

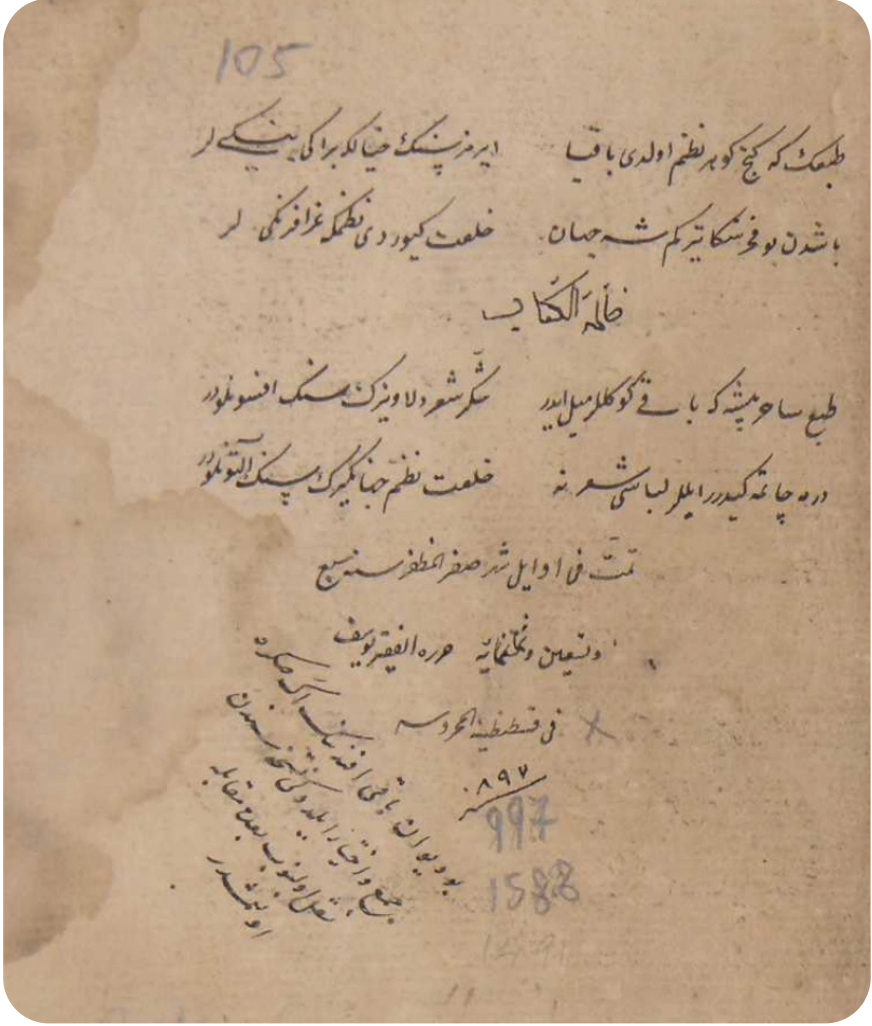
16b: Yazmanın 2^b-3^a sayfalarından kesilerek çıkartılmış olan vakıf mühterlerinin üzerine yama yapılmış.

Görsel 17: Kütübhan-e Meclis-i Şura-yı Milli 13908 (İran), *Külliyât-ı Garibî*, yk. 133^b-134^a. Eserin kopmuş olan son sayfası yeniden yazılarak eklenmiş. Çerçevelerin ve yazının farklılığı gayet açık. Böyle yazmalarda sahtecilikten çok tamir ve tamamlama ihtimali daha baskındır. Arada bir atlama olup olmadığı farklı nüshaları görerek tespit edilebilir. Sahtecilik söz konusuysa bir önceki sayfaya ait reddadenin değiştirilme veya sonradan eklenme ihtimali de söz konusudur.

Görsel 18: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3798'de kayıtlı *Bahrü'l-Maarif*'te Mustafa isminin sistematik şekilde silindiği sayfalardan biri (yk 3^b). Nüsha Şehzade Mustafa'nın katlinden yaklaşık bir buçuk ay önce istinsah edilmiştir.

Görsel 19: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Şevket Rado 85'te kayıtlı *Bâkî Dîvânı*'nın sonundaki mukabele ve temmet kayıtları. İstinsah tarihinin şairin doğumundan önceye denk gelecek şekilde değiştirilmesini açıklamak zordur.